Ketabton.com

علامه اقبال د افغانانو له نظره

سفارت جمهوری اسلامی پاکستان، کابل

د پي ډي اف زيار: ضيا،الحق سيند

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه اقبال د افغانانو له نظره

(د سیمینار د مقالو ټولگه)

سفارت جمهوری اسلامی پاکستان، کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالۍ :

دغه اثر د شرق نابغه شاعر علامه محمد

اقبال پاک روح ته ډالۍ کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه :

د کتاب نوم : **علامه اقبال د افغانانو له نظره**

لیکوال : بېلابېل

زیار او اهتمام : اختر منیر (مطبوعاتي کونسل)

خپرندوی : د پاکستان اسلامي جمهوریت سفارت ،کابل

تیراژ : ۱۰۰۰ توکه

چاپځای : کابل - افغانستان

چاپکال : ۱۳۹۵ ه ش(۲۰۱۶م)

د چاپ ټول حقوق محفوظ دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک — لیکوال یا ویناوال

مخګنیه

پیشګفتار سید ابرارحسین سفیر پاکستان — الف

د پیل خبرې اختر منیر (مطبوعاتي کونسل) — ب

د پاکستان د اسلامي جمهوریت سفیر د سید ابرار حسین وینا — ۱

دلیکوال او شاعر اکاډمیسین سلیمان لایق شفاهي وینا — ۸

پیام الحاج سید منصور نادري و الحاج سید داود نادري — ۱۹

علامه اقبال او افغاني فکر/

څېړندوی حبیب الله رفیع — ۲۳

ویژه ګیهای انسان سالاری در کلام اقبال/

سرمحقق محمد آصف ګلزاد — ۲۸

اثرپذیری اقبال ازمولانا بلخ /

معاون سرمحقق محمد متین مونس — ۳۷

علامه اقبال ، افغان او افغانستان/

څېړنوال عبدالشکور قیومي — ۵۸

سهم اقبال درتحول شعرفارسي دری/

معاون سرمحقق فاضل شریفی — ۶۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

نگاهی به اقبال شاعرشاعر مرز شکن فارسي گوی/
پوهندوی عادله انوری ۷۸
له افغانستان او افغانانود اقبال د مینې لاملونه/
څېړندوی رفیع الله نیازی ۸۴
شقایقی از گلستان زنده گی زنده گی وطرزبینش علامه اقبال لاهوري
محقق برهان الدین نظامی ۹۱
علامه اقبال ته(شعر)
ډاکټر احسان الله درمل! ۱۱۱
د اقبال لاهوري په مزار (شعر)
اروابنباد منان ملگری ۱۱۳
علامه اقبال ته ! (شعر)
عبدالاحد منگل ۱۱۴
دانځورونوالبوم ۱۱۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیشگفتار :

علامه محمد اقبال لاهوری شاعر بلند آوازه و ملی پاکستان بود و یکی از سرمایه های مشترک بشریت به شمار میرود . اما فراتر از این تمام مردم آزادیخواه جهان به ویژه مردمان کشورهای که ساکنین آنها به زبان فارسی صحبت می نمایند. ارادتمندی خاصی به علامه اقبال و آثار او دارند. از آن جمله علامه اقبال در کشور افغانستان از جایگاه خاصی برخوردار می باشد و مردم این کشور ارادتمندی خاص به آثار وی دارند، که پیام او را به آسانی درک می نمایند .

سال گذشته نویسنده گان و سخنوران افغانی بتاریخ ۹ نوامبر ۲۰۱۵ از روز اقبال تجلیل به عمل آورده و در سفارت جمهوری اسلامی پاکستان مقیم کابل با ما یکجا اشتراک نموده . مقاله های علمی خویش را در آن مراسم به خوانش گرفتند . قونسل مطبوعاتی و فرهنگی ما آقای اختر منیر اکنون تمام آن مقاله ها را جمع آوري نموده است . مطمئن هستم که این تلاش در گسترش روابط فرهنگی بین دو کشور دوست و برادر – پاکستان و افغانستان تأثیر مثبت و چشمگیری را خواهد داشت. همچنان برای دانشجویان، پژوهشگران و اقبال شناسان در سراسر جهان این یک سرمایه بزرگ معنوی به حساب می آید.

سید ابرار حسین

سفیر پاکستان در کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پيل خبرې :

علامه محمد اقبال چې د پاکستان ملي شاعر او د شرقي ولسونو يو منلی او ستر شاعر دی، ټول عمر يې د شرقي ولسونو د آزادۍ په لار کې مبارزې او هلې ځلې کړې دي او ولسونو ته يې د آزادۍ او ترقۍ درس ورکړی دی، نو پر دې اساس د شرق ولسونه او په خاص ډول د پاکستان خلک هر کال په حکومتي او غير حکومتي سطحه د اقبال ورځ نمانځي او هغه ته خاص درناوی لري ، نو موږ هم لازمه وبلله چې دغه ورځ په کابل کې د پاکستان د اسلامي جمهوريت په سفارت کې ونمانځو او بل دا چې په سفارت کې زما دنده د فرهنګي چارو سمبالښت دی ، نو د خپل وظيفوي مسؤليت له مخې مو تپر کال په کابل کې د پاکستان د سفارت په انګړ کې د علامه اقبال د ورځی په مناسبت يوه علمي- څېړنيزه غونډه جوړه کړې وه ، په دغه نمانځغونډه کې د افغانستان د پښتو او فارسي ژبو سترو ليکوالو او شاعرانو برخه اخيستې وه او د اقبال په اړه يې ويناوې ، مقالې او شعرونه وړاندې کړل . موږ لازمه وبلله چې دغه ليکنې، شعرونه او ويناوې راټولې کړو او په کتابي بڼه يې چاپ کړو، تر څو په راتلونکي کې د اقبال مينه وال او اقبال پېژندونکي ترې په خپلو څېړنو کې ګټه واخلي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ټولګې د چاپ او نمانځغونډې په جوړولو کې د پاکستان د اسلامي جمهوريت ښاغلي فرهنګپال سفير سيد ابرار حسين خاصه علاقه او مينه وه ، چې موږ يې ددې جوګه کړو ، چې دغه کتاب د اقبال د مينه والو لاسونو ته ورسوو ، چې زه تر ې ځانګړې مننه کوم ، د دې ترڅنګ د هغو افغاني پوهانو ، ليکوالو او شاعرانو څخه هم مننه کوم ، چې زموږ سره يې په دې غونډه کې ګډون کړی و . موږ به تل هڅه وکړو چې هر کال د اقبال ورځ په ځانګړو او شانداړو مراسمو ونمانځو او دويناوو او ليکنو ټولګه يې په کتابي بڼه ستاسو تر لاسونو درورسوو.

په خورا درنښت

اختر منير

فرهنګي او مطبوعاتي کونسل

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کابل کې د پاکستان د اسلامي جمهوريت سفير
ښاغلي سيد ابرار حسين د شفاهي وينا متن :

بسم الله الرحمن الرحيم

بنام آن که پیامش حق است و نامش حق
شروع نامه حق و وسط و اختتامش حق

از مهمانان بسیار عالی قدر که در روز اقبال با ما اشتراک ورزیدند از صمیم قلب به تمام ایشان خوش امدید میگویم .

مهمانان گرامی میخواهیم که همیشه در کنار یکدیگر باصمیمیت و صلح و رفاه، شانه به شانه با یکدیگر باشم . باز هم از تمام شما درین محفل سپاسگذارم هستم .

تر هر څه وړاندې زه د علامه اقبال په باره کې جوړ شوي د دې علمي مجلس ټولو ګډون کوونکو ته هر کلی وایم ، دا روښانه ده چې اقبال زموږ يوه مشترکه سرمايه ده، اقبال يوه داسې هستي ده چې يوازې په يو ملک يا هېواد او يو قوم پورې نه منسوبيږي ، بلکې اقبال ددې خطې، سيمې او د ټول عالم انسانيت مشترکه سرمايه ده او داسې هستي په نړۍ کې ډېرې کمې پيدا کيږي، چې ددې خبرې ثبوت د علامه اقبال په کلام کې هم ځای ځای تر سترګو کيږي .

اقبال د افغانستان سره ځانګړې او خصوصي علاقه او مينه لرله . د اقبال چې د افغانانو سره څومره مينه وه او د افغانانو په باره کې يې څومره ليکل کړي دي او څومره له هغوی متاثره و ، او په هغه باندې د افغانانو څومره اثر و ، هغه تاسو ته د هغه په کلام کې ځای پر ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري . نه یوازې د اقبال فارسي کلام بلکې په اردو کلام کې هم په هر ځای کې اقبال د افغانانو ستاینه کړې ده او بیا کله چې په ۱۹۳۳ کال کې اقبال افغانستان ته راغلی، نو په هغه وخت کې یې یوه مستقله مثنوي د مسافر په نوم لیکلې ده . په هغه مثنوي کې اقبال د خپل سفر بشپړ بیان کړی دی. همدا شان یې خپل شهکار اثر «پیام مشرق» امیر امان الله خان ته منسوب کړی دی . د «مثنوي مسافر» انتساب یې د شاه ظاهر شاه صیب په نوم باندې کړی دی ، بیا یې د «ملت افغانستان» په نوم باندې وصف کابل ، وصف غزني ، وصف قندهار او همدارنګه هغه په هره برخه کې افغانانو ته شعرونه او نظمونه لیکلي او د ده په آثارو کې موجود دي ، چې کله افغانستان ته راغلو ، نو د ملت افغانستان په باره کې یې وویل :

ملت آواره ي کوه و دمن
در رگ او خون شیران موج زن
زیرک و روئین تن و روشن جبین
چشم او چون جره بازان تیزبین
از حیات او حیات خاور است
طفلک ده ساله اش لشکر گر است

همدغسې چې کابل ته راغلو (دروصف کابل میګوید) :

شهر کابل خطه ي جنت نظیر
آب حیوان از رگ تاکش بگیر
چشم صائب از سوادش سرمه چین
روشن و پاینده باد آن سرزمین

(c) ketabton.com: The Digital Library

در ظلام شب سمن زارش نگر
بر بساط سبزه مي غلطد سحر

کله چې غزني ته ولاړ ، نو د غزني په باره کې وويل :

آه غزنی آن حریم علم و فن
مرغزار شیر مردان کهن
دولت محمود را زیبا عروس
از حنا بندان او دانای طوس

د قندهار په باره کې وايي ، د وصف قندهار میگوید :

قندهار آن کشور مینو سواد
اهل دل را خاک او خاک مراد
رنگ ها ، بوها ، هواها ، آب ها
آب ها تابنده چون سیماب ها

او بیا چې کله په کابل کې د ظهیرالدین بابر باچا مزار ته ولاړ ، بر مزار شاه بابر گفت :

خوشا نصیب که خاک تو آرمید اینجا
که این زمین ز طلسم فرنگ آزاد است
هزار مرتبه کابل نکوتر از دلی است
که آن عجوزه عروس هزار داماد است

ددې سره سره اقبال د افغانستان د اکثرو مشهورو علمي ، ادبي او روحاني شخصياتو ، لکه حضرت جلال الدين بلخي صيب ، حضرت سنايي ، حضرت جمال الدين افغان ، سيد علي هجويري ، د هريو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

باره کې علامه اقبال پوره پوره قصیدې لیکلي دي ، جلال الدین بلخي چې مور ورته په پاکستان کې جلال الدین رومي وایو ، ځکه چې هغه هلته دفن دی او مولدیې دلته بلخ دی ، علامه اقبال هغه ته خاص عقیدت لرلو او هغه یې خپل پیر او مرشد ګڼلو او په تکرار سره یې د هغه ذکر او یادونه په خپله شاعرۍ کې کړې ده ، مثلاً :

پیر رومی مرشد روشن ضمیر
کاروان عشق و مستی را امیر
منزلش برتر ز ماه و آفتاب
خیمه را از کهکشان سازد طناب
نور قرآن در میان سینه اش
جام جم شرمنده از آئینه اش

یا کله چې په غزني کې د سنایي غزنوي مزار ته ولاړ ، نو هلته یې ولیکل چې :

خفته در خاکش حکیم غزنوی
از نوای او دل مردان قوی
من ز پیدا او ز پنهان در سرور
هر دو را سرمایه از ذوق حضور
در فضای مرقد او سوختم
تا متاع ناله ئی اندوختم

همدا شان د سید جمال الدین افغان صیب په باره کې هغه په جاوید نامه کې ذکر کوي. جاوید نامه داسې یو کتاب دی ، چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کې اقبال د اسمانونو سیل لپاره ځي او د هغه ګاید او لارښود ، د هغه مرشد ، د هغه د قیادت کولو واله حضرت جلال الدین محمد بلخي دی ، له هغوی سره د غه سفر یو ځای کوي، نو په جاوید نامه کې وایي چې زه کله په اسمانونو باندې ګرځېدم ، نو سید جمال الدین افغان مې هلته ولید ، نو د سید په باره کې وایي چې :

سید السادات مولانا جمال

زنده از گفتار او سنگ و سفال

همداسې د افغانستان د ټولو شخصیاتو په باره کې اقبال خامخا څه لیکلي دي او بیا عمومي ډول د افغان په باره کې چې : افغان څه دی؟ د افغان قوم په باره کې ، د افغان ملت په باره کې او د افغانستان نه چې اقبال څومره متاثر و ، نو د هغه reflection او غبرګون د اقبال په شاعرۍ کې هر ځای جلوه ګر دی .

افغانانو هم له اقبال سره ډېره مینه کړې ده، هغه ته یې د عقیدت پېرزویني وړاندې کړي دي او په اقبال باندې یې ډېر څه لیکلي دي . د اقبال په باره کې چې کومو افغاني شاعرانو نظمونه لیکلي دي ، په هغو کې ملک الشعراء عبدالحق بیتاب صیب اقبال ته یو عالي نظم لیکلی و ، همدا شان چې کله اقبال افغانستان ته راغلی و ، نو قاري عبدالله صیب هغه ته ویلکم ایډرس او د ښه راغلاست پیرزویني وړاندې کړې وې او هغه ته یې نظم لیکلی و ، استاد ابراهیم خلیل صیب ، ښاغلي مولانا قیام الدین خادم صیب او محترم خلیل الله خلیلي صیب او د خلیل الله خلیلي صیب خو تدفین هم پېښور کې شوی و ، اسلام اباد کې وفات

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوی و او تدفین یې پېښور کې شوی و او تاسو ته پته ده چې د افغانستان څومره محترم شاعر و . بیا حبیب الله رفیع صیب چې نن خوشبختانه زمونږ سره په دې محفل کې حاضر دی ، هغوی هم په اقبال باندې کار کړی دی او اقبال ته یې نظمونه لیکلي دي .

په افغانستان کې په اقبال باندې ډېر کتابونه هم لیکل شوي دي ، چې په هغو کې د محترم عبدالله بختاني صیب نوم یادولی شو ، د استاد بختاني کتاب « پښتانه د اقبال په نظر کې » ٦٠ کاله مخکې چاپ شوی و . دلته یوه یادونه ضروري ګڼم ، چې نن ورځ زمونږ سره عبدالله بختاني صیب وعده کړې وه چې زمونږ محفل ته به تشریف راوړي ، خو متاسفانه هغه نن ناروغه و او د هغه فرزند او ځوان دانشور عبدالرحیم بختانی دلته راغلی ، چې مونږ ورته هر کلی وایو .

بل محترم لیکوال عبدالهادي داوي پریشان هم د « آثار اردو اقبال » په نوم کتاب لیکلی دی ، چې دا کتاب هم ډېر پخوا لیکل شوی و . همدا شان « خوشحال او اقبال » په نوم د عبدالله بختاني صیب بل کتاب هم شته او داسې نور ډېر کتابونه په پارسي او پښتو ژبه په اقبال لیکل شوي چې له دې څخه د افغانانو مینه د اقبال سره ښه څرګندیږي او افغانانو هم د اقبال د مینې حق ادا کړی او اقبال سره یې خپله مینه په اثبات رسولې ده .

او بل زه خوشحاله یم چې په ځوانو افغاني لیکوالو او شاعرانو کې هم ډېر داسې خلک شته ، چې هغوی لګیا دي په دې صف کې ځانونه شاملوي ، هغوی په اقبال باندې تحقیقات او څېړنې کړي دي ، نظمونه یې پرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلي دي او د اقبال سره یې د خپل عقیدت اظهار کړی دی.

زه له خپله اړخه یو نظم وړاندې کوم ، خو دغه نظم په اقبال باندې نه دی لیکل شوی ، بلکې د اقبال د مرشد حضرت مولانا جلال الدین بلخي په باره کې دی ، ځکه چې په اقبال باندې به تاسو ویناوې کوئ. نو زه به دهغه د مرشد په باره کې یو نظم پیش کړم او بیا به ستاسو نه اجازت واخلم:

بلخ والا گوهر عالی مقام
بلخ نامی را زنامش احترام
شعر هایش افتخار شاعري
مثنوي عز و قار شاعری
گلشن دل را بهار زندگی
تشنگان را ابشار زندگی
بحر مارا گوهر نایاب او
درجهانم مهر عالم تاب او
او که بالاتر زماه و سال روز
مرشد اقبال با اقبال بود
زنده است از او پیام زند گی
اشکار از او مقام زند گی
فیض مي یابند از آن خوش خصال
اهل دل اهل نظر اهل کمال
رحمت ایزد به روح پاک باد
نام نیکش برتر است افلاک باد

یکبار بار دیگر از تمام شما ، از تمام شرکا این محفل سپاسگذار هستم بسیار تشکر.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکاډمیسین سلیمان لایق د شفاهي وینا متن :

بسم الله الرحمن الرحیم

نحمده و نصلی علی رسوله الکریم

یارب درون سینه دل با خبر بده
در باده نشه را نگرم آن نظر بده
این بنده را که با نفس دیگران نزیست
یک آه خانه زاد مثال سحر بده
سیلم ، مرا بجوی تنک مایه ئی مپیچ
جولانگهی بوادی و کوه و کمر بده
سازی اگر حریف یم بیکران مرا
بااضطراب موج ، سکون گهر بده
شاهین من بصید پلنگان گذاشتی
همت بلند و چنگل ازین تیز تر بده
رفتم که طایران حرم را کنم شکار
تیری که نافگنده فتد کارگر بده
خاکم به نور نغمهٔ داؤد بر فروز
هر ذرهٔ مرا پر و بال شرر بده

دغه سحّار کلمات او دغه عظیم احساس چې په دې شعر کې ځان څرګندوي ، د علامه اقبال لاهوري تخلیق دی . افغانان په تېره بیا هغه کسان چې د ځان پېژندنې او جهان پېژندنې روغ درک لري اقبال نه یوازې د یوه متعارف فیلسوف او شاعر په ډول پېژني ، بلکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه د نړیوال اسلامي نهضت دیو دا سې مفکر په نظر ګوري چې د انساني صفاتو او ملکاتو د لوړې درجې مقام ته رسیدلی او اسلامي سیاست ته یې د سولې عدالت ، امنیت او وحدت ژبه ورکړې ده .

هغه دا ستعمار او استثمار مخالف و او د هند د نیمې وچې د آزادۍ په جدوجهد کې یې پر افغان ملت ډېرې هیلې ترلې وې ، لکه چې په خپل اعجازي کلام کې وایي :

آسیا یک پیکر آب و گل است
ملت افغان دران پیکر دل است
از کشاد او کشاد آسیا
وز فساد او فساد آسیا

اقبال د شرقي تهذیب او حکمت یوه ستره ګنجینه او د هغې د تبلیغ او ترویج یو مخکښ او خوځند لارښود ، دیو مومن زړه خاوند او د قدرت له رعایته آزاد شخصیت و . اقبال شعر د هغه څه لپاره کارولی ، چې انسان ته ځان باوري او د مسؤلیت د منلو قدرت ورکوي . هغه د خپل خودي (ځان باوري) لید لوري له درېځ څخه هغه فلسفي استنتاجونه ردوي ، چې د ټولنې او ځمکې په باره کې د انسان رسالت له نظره اچوي او یا یې محدودوي او خپل لید لوری په شاعرانه ژبه داسې بیانوي :

«ای زخود گمگشته خود را بازیاب
در مسلمانی حرام است حجاب»

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دغه مطلب د افغانانو په باب چې دی پرې باوري او مین و ، داسې ابلاغوي :

«صبا بگـــــوی به افـــــغان کوهسار ازمن
بمنزلی رسد آن ملـــــتی که خود نگرست
مرید پیر خراباتیان خودبین بـــــاش
نگاه او زعقاب گرسنه تیز تر است
ضمیر تست کـــــه نقش زمانهٔ تو کشد
نه حرکت فلک است این نه گردش قـمر است»

علي شريعتي ايراني فيلسوف په خپل اثر (ما و اقبال) کې د پورتني مطلب په باره کې داسې وضاحت کړی دی : « یکی از اساسی ترین شاخص های جهان بینی اقبال تهاجم ضد فلسفی وی است ، این جهت گیری فکري در تاریخ فرهنگ اسلامی اساس استوار دارد ، ورود فلسفه یوناني به همان اندازه که در فکر و فرهنگ اسلامي به ویژه از اواخر قرن سوم بسیار فاتحانه بوده و نه تنها در نبوغ های بسیار بزرگ چون ابن سینا ، و رازی و ابن رشد سیر کرد که قوی ترین جریان تفکر عقلی در فرهنگ ما پدید اورد و چنین نفوذ یافت که در عمق اندیشهٔ مذهبی ما نیز رسوخ کرد و در همین حال و به همین دلیل از سوی جناح های دیگر فکری با مقاومت بسیار روبرو شد . »

نه غواړم د اقبال په فلسفي اړخونو باندې اوږدې خبرې وکړم ، ځکه چې ښایي هغه به ددې محفل له مقصد او د وخت له ګنجایش څخه وتلې خبرې وي ، خو ددې التزام له مخې چې له ما څخه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې مناسبت د څه ویلو غوښتنه شوې ده ، د اقبال لوړ شخصیت ته د ارادت او خلوص په مقصد څو نور لنډ ټکي هم وړاندې کوم.

که سړی د اقبال شعرونو ته ځیر شي دې حقیقت ته به ورسیږي چې دده د سیاسي- اسلامي نظریاتو بهیر د افغاني عالمانو ، فیلسوفانو او عارفانو د فرهنګ او عرفان له سرچینو څخه پیل کړي. اقبال په خپله معنوي هستي کې د مولانا جلال الدین محمد بلخي د عرفاني ، فلسفي او اسلامي تفکر د توضیح په اړخ کې د نوي تفسیر مبتکر هم دی دی ، هغه له نوې زمانې سره د هغو لرغونو پخو او بنسټیزو تجربو او فرهنګي جړوړ لپړد ته دوام ورکوي ، کوم چې د بشري تاریخ د بشپړ پوهاوي ضرورت دی .

اقبال تش شاعر او د الفاظو د اوبدلو مبتکر نه دی ، بلکې پر ډېرو نورو صیفاتو برسېره هغه د استعمار او استبداد پر وړاندې نه پخلا کېدونکی مبارز او د انسان د آزادۍ او بیداری ستایونکی انقلابي مبلغ دی . دَی د نړۍ د سترو ویناوالو په هغو محدودو کسانو کې راځي چې د هغوی په باره کې په زغرده ویلای شو :

سخن پروران مهر روشنگرند

صدای زمانند و پیغمبرند

د علامه اقبال د شخصیت ابعاد یوازې په شعر کې نه خلاصه کېږي ، هغه د فکر ، عرفان ، سیاست ، عملي مبارزې ، علمي پراختیا او (ځان باوري) یو مخکښ شخصیت دی . د اقبال لید لوري متنوع دي . له دې ټولو ور هاخوا ، هغه پر افغانانو مین او د افغاني روح ستایوونکی دی . په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې زماني مقطع کې چې زموږ په سیمه کې فتنو او نفاق لمن غوړولې ده، او د افغانانو هېواد په لمبو او لوګیو کې سوځي، د اقبال اسلامي او افغاني نظریاتو ته مراجعه د افغانستان او پاکستان د خلکو د تاریخي علایقو د ژغورنې لپاره خورا کټوره ده. د افغانانو په ستاینه او ملاتړ کې د اقبال ژورې او مخلصانه سپارښتنې پر افغاني روح او ژورې تجربې باندې ولاړې دي:

ملت آواره ی کوه و دمن
در رگ او خون شیران موج زن
زیرک و روئین تن و روشن جبین
چشم او چون جره بازان تیزبین
قسمت خود از جهان نایافته
کوکب تقدیر او ناتافته
در قهستان خلوتي ورزیده ئي
رستخیز زندگی نادیده ئي
جان تو بر محنت پیهم صبور
کوش در تهذیب افغان غیور
تا ز صدیقان این امت شوی
بهر دین سرمایه ی قوت شوی

زما په نظر په افغانستان او پاکستان کې د سیمه ییزې او نړیوالې سولې او ښه ګاونډیتوب پلویان کولای شي د اقبال د فکري لید لورو او ټولنیزو نظریاتو څخه د افغانستان او پاکستان په مناسباتو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوې روحیه چې په سیمه کې د بحران ، تجاوز او جنګي توطئو مخه ونیسي ، رامنځ ته او پراخه کړي . ښه به وي که د اقبال د اندپښنو پر اساس د دولتونو له چوکاټ څخه د باندې زموږ د آزادو خلکو له مینځه د سولې غوښتونکو یوه داسې دایمي ټولنه رامنځ ته شي ، چې زموږ د دولتونو تر منځ د وینو او اور د دوران د ټپونو د درمل او درمان لارې چارې ولټوي او د انتقامي هلو ځلو د سر پورته کولو مخه ونیسي . د اقبال په نظریاتو کې د داسې نیکمرغو فعالیتونو لپاره پیاوړي بنیادونه او پراخه سلیقه موجوده ده. اقبال د پیام مشرق په دیوان کې چې اعلیحضرت امان الله خان غازي ته ډالۍ شوی او په هغه کې د افغاني ملت د مشرتابه عزت څېړې وهي ، داسې وایي :

اي امیر کامگار اي شهریار
نوجوان و مثل پیران پخته کار
چشم تو از پردگیها محرم است
دل میان سینه ات جام جم است
عزم تو پاینده چون کهسار تو
حزم تو آسان کند دشوار تو
همت تو چون خیال من بلند
ملت صد پاره را شیرازه بند
هدیه از شاهنشهان داري بسي
لعل و یاقوت گران داري بسي
اي امیر ، ابن امیر ، ابن امیر
هدیه ئي از بینوائي هم پذیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

تا مرا رمز حیات آموختند
آتشي در پیکرم افروختند
یک نواي سینه تاب آورده ام
عشق را عهد شباب آورده ام
پیر مغرب شاعر آلمانوي
آن قتیل شیوه هاي پهلوي
بست نقش شاهدان شوخ و شنگ
داد مشرق را سلامي از فرنگ
در جوابش گفتم ام پیغام شرق
ماه تابي ریختم بر شام شرق

زه چې کله اقبال لولم حیرانېږم او احساس کوم چې داسې بحر ته ورننوتی یم چې همېشه متلاطم او توفاني دی . مفاهیم او معاني لکه څپې په ده کې سره ایشي ، الفاظ ، اصطلاحات او ترکیبونه دده پر قلم اوړي را اوړي او د انسان پر وجدان او احساس باندې غبرګوني اغېز شیندي .

په تاریخ کې ډېر کم داسې شاعران راڅرګند شوي چې په یوه داسې ژبه چې په هغې کې یې ماشومتوب نه دی تېر کړی ، په هغې کې یې ژوند نه دی تجربه کړی او په هغې کې یې د مینې او شیدایي لارې نه دي څارلي او ددې باوجود یې په هغې کې د مینې او انساني عواطفو داسې نندارتون غوړولی وي ، چې د زړونو خاوندان او د نوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نړۍ عارفان د هغه نندارې ته راجلب کړي او د مينې، ښکلا او سړيتوب سرود ور واوروي .

اقبال په ټولو آثارو او د هغه له مينځه په پيام مشرق کې افغانان او افغانستان د هندي قومونو د آزادۍ او ضد استعماري مبارزې په ډګر کې د ملاتړ او پلوي په ډول ستايلي او منلي دي . تاريخ او په هند کې د اسلامي نهضت اوږد بهير پر افغانانو د علامه اقبال دغه اعتماد او باور تاييدوي او د شک ځای نه په کې پرېږدي .

په همدې نظم کې دکتور اقبال له المانې شاعر سره ځان پرتله کړی او ختيځ چاپيريال يې له لوېديځ چاپيريال سره پرتله کړی دی ، هغه وايي :

او ز افرنگی جوانان مثل برق
شعله ي من از دم پيران شرق
او چمن زادي چمن پرورده ئي
من دميدم از زمين مرده ئي
هر دو داناي ضمير کائنات
هر دو پيغام حيات اندر ممات
هر دو خنجر صبح خند، آئينه فام
او برهنه من هنوز اندر نيام
هر دو گوهر ارجمند و تاب دار
زاده ي درياي ناپيدا کنار
او ز شوخي در ته قلزم تپيد
تا گريبان صدف را بر درید

(c) ketabton.com: The Digital Library

من به آغوش صدف تابم هنوز
در ضمیر بحر نایابم هنوز
آشناي من ز من بیگانه رفت
از خمستانم تهي پیمانه رفت
من شکوه خسروی او را دهم
تخت کسری زیر پای او نهم
او حدیث دلبری خواهد ز من
رنگ و آب شاعری خواهد زمن
کم نظر بیتابی جانم ندید
آشکارم دید و پنهانم ندید
فطرت من عشق را در بر گرفت
صحبت خاشاک و آتش در گرفت
حق رموز ملک و دین بر من گشود
نقش غیر از پرده ي چشمم ربود
برگ گل رنگین ز مضمون من است
مصرـع من قطره ی خون من است
تا نه پنداری سخن دیوانگیست
در کمال این جنون فرزانگیست
از هنر سرمایه دارم کرده اند
در دیار هند خوارم کرده اند
لاله و گل از نوایم بی نصیب
طایرم در گلستان خود غریب!

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسکه گردون سفله و دون پرور است
واي بر مردي که صاحب جوهر است

اقبال دغه له حکمت او حقیت نه ډکې خبرې د افغانستان د آزادۍ قهرمان اعلیحضرت امان الله خان ته ایښې دي او هغه یې د خپلې «ځان باورۍ» د خطاب وړ بللی دی . دده دغه ځان باوري زموږ په مشترک لرغوني فرهنګ کې چې زموږ په سیمه او خلکو کې د اتنیکي دودونو او اسلامي تعلیماتو له ترکیب څخه رامنځ ته شوي دي ، د اقبال پر ژبه جاري شوی او د یوې فلسفي مقولې او حیاتي مضمون عرض او عمق یې پیدا کړی دی .

زه په دې درنه ورځ او برکتي مراسمو کې له راغلو پوهانو ، لیکوالو او ټولینزو شخصیتونو څخه غوښتنه کوم چې د ګټور فرهنګي پوهوي د بسیا کونې په هدف چې د علامه اقبال د لید لوري د پېژندنې یو شرط دی او د اسلامي خودۍ او استعماري خودخواهي پوله ټاکي ، د علمي څېړنو په مرسته راوسپړي . اقبال د خپلو پراخو لیدلورو او د خپل پراخ نظر په وجه په کوم ټاکلي هېواد پورې تړاو نه لري ، هغه د نړۍ په ټولو ولسونو او هېوادونو پورې تړلی شخصیت دی ، هغه د لویو دریابونو نهنګ دی او په ویالو کې نه ځاییږي . پر هغه باندې د افغانانو د ستر مرشد خوشحال خان بابا دغه لورینه صدق کوي چې وایي :

څو دې توان رسي په لوی دریاب کې ګرځه
په ویاله کې دې زوال ویني نهنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاکستان له سفارت څخه هم مننه کوم چې په دې درنه غونډه کې یې دوینا کولو بلنه راکړه ، په دې موقع چې د اقبال روح ته دعا کوو، دده دې خبرې ته د ګډون والو پاملرنه راړوم :

«من درون شیشه های عصر حاضر دیده ام
آنچنان زهری که از وی مارها در پیچ و تاب»

او په همدې ځای خپلې خبرې پای کوم
ستاسو ټولو له حوصله مندۍ څخه مننه !

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

ز مـن هنگامـه يـی ده ايـن جهـان را
دگرگـون کـن زمـين و آسـمان را
ز خـاک مـا دگـر آدم برانگيـز
بکـش ايـن بنـده ي سـود و زيـان را

پيام الحاج سيد منصور نادري مؤسس و رئيس کانون فرهنگی حکيم ناصر خسرو بلخي و نماينده مردم در ولسي جرگه و الحاج سيد داود نادري نماينده مردم در ولسي جرگه افغانستان بمناسبت همايش ياد بود از چهره تابناک عرفان شرق مولانا محمد اقبال لاهوري .

بسم الله الرحمن الرحيم

جلالتماب دانشمند جناب سيد ابرار حسين سفير محترم سفارت پاکستان ، مسؤلين فرهنگي و دست اندرکاران برگزاری اين محفل ، اساتيد ارجمند و فرهيخته دانشگاها و اکادمي علوم افغانستان ، نخبه گان سياسي ، اجتماعي و فرهنگي کشور ، علمای کرام ، نماينده های گرانقدر مجلسين شورای ملی ، حاضرين فرهنگ دوست و ادب پرور :

السلام عليکم ورحمة الله و برکاته !

اجازه عنايت فرماييد تا از ادرس يک نهاد فرهنگی گرم ترين سلام ها و پيام های ادب دوستانه خويش را بمناسبت همايش ياد بود از چهره تابناک عرفان و فلسفه شرق استاد سخن مولانا محمد اقبال لاهوري که از جانب سفارت محترم جمهوری اسلامی پاکستان در

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل راه اندازي گرديده است ، خدمت حاضرين ادب دوست و دست اندرکاران فرهيخته اين محفل تقديم نموده ، برگزاری چنين همايش ياد بود از اقبال بزرگ را نقطه عطف در راستای تحکيم علايق فرهنگی ، ادبی ، دينی و حسن همجواري دو کشورمسلمان پاکستان و افغانستان بايد بر شمرد .

حاضرين گرامي و دانشمند! داعی بزرگ آسيا ، واقف رموز علم اعلی ، داننده راز های جهانی ، و رمز آشنای ايات سبحانی، و شهسوار بلند پرواز خورشيد صبح افرين شرق مولانا محمد اقبال لاهوري يا علامه اقبال شاعر ، فيلسوف ، سياستمدار و متفکر مسلمان پاکستان در سال ۱۸۷۳ م در شهر سيالکوت ايالت پنجاب ديده به جهان گشوده ، و درسال ۱۹۳۸ ميلادي ديده از جهان فروبست . او در لاهور تحصيل کرد و سپس در قبرس و مونيخ به مطالعه در فلسفه و حقوق پرداخت ، سپس به لاهور بازگشت و به وکالت مشغول شد . وی اشعار زيادی به زبان های فارسي و اردو سروده است و اقبال نخستين کسی بود که ايدۀ يک کشور مستقل را برای مسلمانان هند مطرح کرد ، که در نهات منجر به ايجاد کشور پاکستان شد . اقبال در اين کشور به طور رسمي شاعر ملی خوانده ميشود . اقبال با چهره فرامرزی خويش همواره کوشيده است که مردم را اگاه کرده و از بند استعمار برهاند . از اين رو او نگاه ويژه به کشور های استعمار شده اسلامي پيرامون خود داشت و نظر به ويژه گي های سياسي ان زمان و انديشه های اسلامي او پذيرش خاصی پيدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرد . دلیل دیگر چهره فرامرزي وی را میتوان در پیوسته گی فرهنگي و تاریخي و مذهبي کشورش با برخی کشور های همسایه مانند ایران و افغانستان دانست . اقبال در طول حیات خویش آثار متعدد پدید اورد ، که عمده آنها به قول محمد بهایي در مجموع مقالات اقبال به چارده روایت ، پانزه هزار بیت شعر حکیمانه است ، که ۹ هزار بیت ان به پارسي و بقیه به اردو است . اقبال را باید اخرین شراره خاکستر زبان پارسی در شبه قاره دانست ، که زیبایي رسالت اتش ان را بۀ چشم ها نمایاند و رفت . اقبال قرآن کریم را در یکي از مساجد سیالکوټ اموخت . در شرح احوال اقبال مذکور است که او در هر بامدا هنوز سفیده سر نزده با صوت حزین با تلاوت کلام خدا مشغول میشد ، واین عادت را تاآن زمان که روشنی در چشمش بود ، ادامه داد . اقبال تا اخرین لحظات عمر دو کتاب را از خود درو نساخت : قران عربي و قران پهلوي .

گر تو می خواهی مسلمان زیستن
نیست ممکن جز به قرآن زیستن

روی این اصل جوامع اسلامي باید به اقبال ببالند و به وجود او افتخار کنند ، زیرا اقبال کسی بود که میگفت : مسلمانها باید متحد شوند ، به اعتقاد او امت اسلامی دارای نظام واحد و قوانین و سنن و اداب واحدی میباشد ، پس باید اختلاف را کنار بگذارد وهمبستگی کامل داشته باشند .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهـل حـق را حجـت و دعـوی یکیسـت
خیمـه هـای مـا جـدا دلهـا یکـی اسـت

در خاتمه به استفاده از فرصت بار دیگر نسبت به برگزاری این همایش شکوهمند از حضور جناب سفیر و دست اندرد کاران این محفل تقدیر و تمجید نموده ، موفقیت های مزید شان را در عرصه گسترش ارزشهای فرهنگي و ادبي از خداوند بزرگ مسألت مینایم .

با تقدیم احترام

سید منصور نادر مؤسس و رئیس کانون فرهنگي حکیم ناصر خسرو بلخي و نماینده مردم در ولسي جرگه و الحاج سید داود نادري نماینده ومردم در ولسي جرگه

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

څېړندوی حبیب الله رفیع

علامه اقبال او افغاني فکر

علامه اقبال د نا وېشلي هندوستان لوی مفکر، پیاوړی شاعر، د اسلامي امت د آزادۍ منادي او د ویښتابه هادي دی، ده د نبوغ تر حده استعداد درلود او په فارسي او اردو کې يې ابتکاري، انتقادي، ویښوونکې، هڅوونکې، پاڅوونکې او انقلابي شاعري کړې ده.

ده فارسي له کتابه زده کړې او له کتابي فارسي سره اشنا ؤ، چا چې ور سره کتلي وو، لکه علامه عبدالحی حبیبي، چې د افغانستان په سفر کې يې ليده کاته ور سره شوي وو، ويل يې چې په فارسي يې په ډېر تکليف خبرې کولای شوې.

خو د شعر له پاره يې له فارسي نه په دومره قوت اوصلابت کار اخيستی چې نه يواځې د فارسي له لوبو شاعرانو وروسته پاتې نه دی، بلکې په خپلو اشعارو کې يې تر پخوا نوښتونه کړي، نوي مضامين او مطالب يې په خپل شعر کې ځای کړي او د انقلاب رسا شعارونه يې ور کړي دي.

ده د فارسي ادب ژوره مطالعه درلوده او په دې برخه کې يې د فکري تغذيې لوبه منبع افغاني مفکرين او لويان دي، په دغه لړ کې مولانا جلال الدين محمد بلخي، سيدجمال الدين افغاني او د پښتو لوی شاعر او مشر خوشحال خان خټک يادولای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ مولانا جلال الدين محمد بلخي:

دی تر ټولو وړاندې مولانا جلال الدین محمد بلخي ته زیات درناوی او عقیدت لري، ګڼې مثنوي ګانې یې دده د مثنوي په قالب کې ویلي او ځای پر ځای یې، په خپلو اشعارو کې، دده پر افکارو او څرګندونو تکیه کړې او ده ته په دې درانه مقام قایل دی :

پیر رومی مرشد روشنضمیر
کاروان عشق و مستی را امیر
منزلش برتر زماه وآفتاب
خیمه را از کهکشان سازد طناب
نور قرآن در میان سینه اش
جام جم شرمنده از آیینه اش
از نی آن نی نواز پاکزاد
بازشوری در نهاد من فتاد

په دې ترتیب د علامه اقبال ټول کلیات د مولانا له شعر نه، شکلي جوړښت او سکښت او روحي پایښت اخلي .

۲ علامه سیدجمال الدین افغاني :

دده په شاعرۍ کې د شرق دوښوونکي، پاڅوونکي او هڅوونکي علامه سیدجمال الدین افغان انقلابي افکار، چې هم یې په شرق کې له استبداد سره مبارزه کوله او هم له بنکیلاک سره، ځکه چې استبداد او بنکیلاک سره ترلي وو او ده غوښتل چې مسلمانان حتی ټول شرقیان له غربي بنکیلاک او کورني استبداد نه آزاد کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه اقبال په خپله ټوله شاعري کې د افغاني سيد د افکارو درناوی کړی، هغه يې پاللي او په خپلو شعرونو کې يې را غبرګ کړي دي. دی د سيد په باب وايي:

زندگانی نیست تکرار نفس
اصل او ازحی و قیوم است وبس
قرب جان با انکه گفت انی قریب
از حیات جاویدان بردن نصیب
...
فرد از توحید لاهوتی شود
ملت از تو حید جبروتی شود
بایزید و شبلی وبوذر از وست
امتان را طغرل و سنجر از وست
بی تجلی نیست آدم را ثبات
جلوهٔ ما فرد و ملت را حیات
هر دو از توحید می گیرد کمال
زندگی این را جلال،آن را جمال
این سلیمانی است ان سلمانی است
آن سر اپا فقر و این سلطانی است
آن یکی را بیند آین گردد یکی
در جهان با آن نشین با این بزی

۳ خوشحال خان خټک :

ده خوشحال خان خټک حکيم ملت افغانيان باله او دده هغه شعرونه چې تر دې وخته په انګريزي کې ژباړل شوي وو. ده لوستي او الهام يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تري اخيستی ؤ.

اته دېرش کاله مخکې په ۱۹۷۷ کال، په کابل کې د افغانستان راډيو په تالار کې د علامه اقبال د نمانځنې غونډه جوړه شوې وه، پوهانو دده پر افکارو خبرې کولې او زما په مغز کې يوه ټوټه را وګرځېده او دده د فکر افغاني منابع مې پکې انځور کړل :

چې روحي جلال دې بيا موند له جلاله
چې فکري جمال دې واخيست له جماله
چې دې نبض د ملت زده کړ له خوشحاله
نو ، د اقبال ستوری دې وځليد اقباله

له افغاني مفکرينو سره دده فکري تړون له افغان ملت سره دده هيلې وتړلې او د مسلمانانو د آزادۍ له پاره يې، افغان ملت يوه مخه او موخه ؤ، نو ځکه يې اعليحضرت امان الله خان ته خپلې ځانګړې غوښتنې، په خپلو اشعارو کې وړاندې کړې او د افغان نورو مړو او ژوندو ته يې درناوی او احترام درلود او دوی يې د بدلون او پاځون مرکزونه ګڼل.

ده آسيا د خاورو او اوبو کالبوت باله او افغان ملت د هغه زړه. زه خپلې خبرې دده د همدې اشعارو په تشريحي ژباړه، چې څلوېښت کاله وړاندې مې کړې، ختموم :

له غورځنګه يې لوېدلې وينه نه ده
په دنيا کې چې دی زړه نو همدا زړه دی
د آسيا د ژوندون مزی پرې تړلی
د افغان ښکلی هېواد د آسيا زړه دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

...

لا تـــر اوســـه هېڅـــا نـــه دی لـــړزولی
پـــه دې زړه کـــې د غـــیرت وینـــه چلېـــږي
نـــه لـــه چـــا څخـــه ډارېـــږي نـــه لړزېـــږي
د غـــیرت میـــدان چـــې وینـــي لا مســـتېږي

...

د پـــــردو د ککـــــرو دانـــــې دل شـــــوې
اوړه شـــوي دي پـــه دې زړه د آســـیا کـــې
چـــې راغـــلي ببـــر تـــه نـــه دي ځنـــې تللي
دانـــې هـــم روغـــې پـــاتېږي پـــه آســـیا کـــې؟

...

آســـیا تـــش کـــالبوت د خـــاورو او اوبـــو دی
خـــو دا زړه دی وبخښـــلی بـــې چـــې ســـاده
د خپلـواک ژونـدون نعمـت یـې پـرې پـیرزو کړ
پـــه رښـــتیا چـــې پـــر دې زړه ژونـدی آســـیا ده

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمحقق محمد آصف گلزاد

ویژه گیهای انسان سالاری در کلام اقبال

خداوند (ج) انسانرا منحیث اشرف مخلوقات آفریده است، از اینرو جایگاه او فراتر از سایر موجودات و مخلوقات تثبیت گردیده است، چنانچه به " احسن التقویم" مقلب شده و سایر نعمات طبیعی و اجتماعی را در خدمت وی و در جهت آسایش او گمارده، زیرا با داشتن مرتبت و کرامت، نایب و خلیفهٔ خود بر روی زمین ساخته است.

نایب حق در جهان آدم شود
بر عناصر حکم او محکم شود
(کلیات اقبال ، ص ۹۷)

طبیعت و کائنات بدون موجودیت انسان، مفهومی ندارد. لذا مجموع عناصر طبیعی و سماوی نمایانگر تجلی نور الهی و موجودیت بشری است.

جهان غیر از تجلی های ما نیست
که بی ما جلوهٔ نور و صدا نیست
(کلیات اقبال ، ۱۶۴)

نوع بشر را طبایع و خصلت ها متفاوت است. از اینجاست که عملکرد او نیز گونه های مختلف دارد، دسته یی جانب نیکی میشتابند و گروهی هم به پهنای بدی میخزند. علامه اقبال ضمن مباحث مختلف، ویژه گیهای نیک و بد انسانی را بر شمرده و پاداش نیک و پاد افراه بدی را نزد خدا (ج) و مخلوقش بر ملا ساخته است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر مخاطب کلامش را به خوبی تشویق و از کردار ناهنجار بر حذر میدارد. اقبال آرزومند است که محبت و دوستی بر قلب ها حکومت نماید و انسان همه در گرو آن قرار داشته باشند:

حرف بد را بر لب آوردن خطاست
کافر و مومن همه خلق خداست
آدمی از ربط و ضبط تن به تن
برطریق دوستی گامی بزن

اقبال ، خود فیلسوف و اندیشمند بزرگی بود و از دین مقدس اسلام، معلومات وسیعی داشت، لذا طینت مسلمین را بیشتر از سایر طریقه ها به ستایش گرفته است؛ چنانچه گوید:

فطرت مسلم سرا پا شفقت است
در جهان دست و زبانش رحمت است
طینت پاک مسلمان گوهر است
آب و تابش از یم پیغمبر است
(کلیات اقبال، ص ۸۹-۹۰)

او بسان همه رستکاران، نیک اندیشان و بنده گان مخلص ، مشوق دوستی و محبت می باشد. سخنان مولانا اقبال در این راستا، ما را به یاد حافظ آن مبلغ و شیخ بزرگوار می اندازد، که سروده بود:

آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است
با دوستان مروت ، با دشمنان مدارا
(دیوان حافظ، بخط فریبا مقصودی، ص ۱۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

و از اقبال بشنویم:

راست میگویم عدو هم یار تست
هستی او رونق بازار تست
کشت انسانرا عدو باشد سحاب
ممکناتش را بر انگیزد ز خواب
(کلیات اقبال ، ص۳۸)

اقبال فطرتاً، شاعری است انسان دوست ، شکایت او بیشتر از مفاسد زمانش است، که این مرد آزاده را متأثر و متألم گردانیده، گویا" زنده گی بر گردنش بار گرانی بیش نیست" نفیرش را بشنویم:

مرا در عصر بی سوز آفریدند
به خاکم جان پر شوری دمیدند
چو نخ بر گردن من زنده گانی
تو گویی بر سر دارم کشیدند
(کلیات ، ص ۴۴۹)

علامه اقبال نه تنها بر روند وحدت ملی تاکید می ورزد، بلکه خواهان یگانه گی منطقه و حتی جهان اسلام بود و خطاب او بیشتر متوجه شرق و شرقیان است. به این سخنانش گوش فرا میدهیم:

فرد را ربط جماعت رحمت است
جوهر او را کمال از ملت است
حرز جان کن گفتهٔ خیرالبشر
هست شیطان از جماعت دورتر
فرد و قوم آیینهٔ یکدیگراند

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلک و گوهـــر کهکشان و اختر اند
وحدت او مستقیم از کثرت است
کثرت اندر وحـــدت او وحدت است
(کلیات اقبال ، ص ۵۸-۵۹)

در وحدت و یگانه گی، نصـرت و بهروزی نهفته اسـت. اگر در جامعه یا کشـوری، اتفاق حکم فرما نباشـد، خداوند (ج) نیز از آن ملت بیزار میگردد. به خصـوص آن ملتی که از خویش بریده و به دامن غیر آویخته ، شایستهٔ نگونساری و بد روزی میباشند.

خـــــدا آن ملتـــــی را سروری داد
کـه تقـدیرش بدسـت خـویش بنوشـت
بـــه آن ملـــت سرو کـــاری نـــدارد
کـــه دهقـــانش بـــرای دیگـــران کشـــت
(کلیات اقبال ، ص ۴۵۵)

با در نظر داشت نکات فوق ، شاعر پای مثلی را به میان کشیده ، یادی از قوم حضرت موسی (ع) مینماید:

عبرتـــی ای مســـلم روشـــن ضـــمیر
از مـــآل امـــت موســـی بگیـــر
داد چـــون آن قـــوم مرکـــز را ز دســـت
رشـــتهٔ جمعیـــت ملـــت شکســـت
(کلیات اقبال ، ص ۹۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکتهٔ دیگری که در کلام اقبال باز تاب گسترده و خوبی دارد، همانا مسئالهٔ حریت و آزادی میباشد.

آزادی به ذات خود یک ودیعهٔ الهی است ، که همه موجودات باید از آن بهرور باشند. اقبال پیرامون اصطلاح و مفهوم آزادی و آزاد منشی ابیات متعددی ساخته است. تمثیل ذیل شاعر نمایانگر خوبی است از آزادی ، در مقایسه با عفریت سیاه و شوم محکومی :

شوره بوم از نیش گژدم خار خار
مور او اژدر گز و عقرب شکار
صر صر او آتش دوزخ نژاد
زورق ابلیس را باد مراد
آتشی اندر هوا غلتیده یی
شعله یی در شعله یی پیچیده یی
در چنین دشت بلا صد روزگار
خوشتر از محکومی یکدم شمار

(کلیات ، ص ۱۷۹- ۱۸۰)

حقیقت مسلمی است که چون آزادی در خطه یی نباشد، جایش را برده گی و محکومیت اشغال میکند، که در نتیجه حتی کرامت انسانی پامال میگردد :

از غلامی دل بمیرد در بدن
از غلامی روح گردد بار تن
از غلامی بزم ملت فرد فرد
این و آن با این و آن اندر نبرد

(c) ketabton.com: The Digital Library

از غلامی مرد حق زنار بند
از غلامی گوهرش نا ارجمند
(کلیات اقبال ، ص ۱۷۹)

علامه اقبال ، تبعیض را سخت نکوهش نموده ، تعصب به هر رنگ ، شکل و شیوه یی که باشد نزد وی منفور است ، چرا که این خود در حقیقت دردی است لا علاج و نمایانگر بی خردی شخص :

بر نسب نازان شدن نادانی است
حکم او اندر تن و تن فانی است
(کلیات اقبال ، ص ۶۳)

او سپاه اسلام را تحت یک لوا مینگرد. رجحان نسب را بر حسب نفی کرده، چنانچه گوید :

فارغ از باب و ام و اعمام باش
همچو سلمان زادهٔ اسلام باش
ملت ماشأن ابراهیمی است
شهد ما ایمان ابراهیمی است
گر نسب را جز و ملت کرده یی
رخنه در کار اخوت کرده یی

خود برتر نگری، پایه های انسانیت را لرزان میگرداند، رهایی از سر پنجهٔ این هیولای نامیمون، در واقع گریز از شر نفس عماره است. علامه اقبال بار بار خوانندهٔ کلامش را به ترک این خصلت زشت تشویق و ترغیب نموداست :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایکه مینازی به ذبح گوسفند
ذبح کن خود را که باشی ارجمند
زنده گی را میکند نا پایدار
جبر و قهر و انتقام و اقتدار

سبزه پا مال است و روید بار بار
خواب مرگ از دیده شوید بار بار
(کلیات اقبال ، ص ۲۲)

یکی از صفات برازندۀ علامه اقبال که از خلال کلامش خواننده را جانب خود میکشاند، همانا علو همت شاعر است. طوریکه معلوم گردیده او هرگز از خوان دیگران لقمه نچیده و بار احسان کسی را بدوش نبرده و نزد کسان و ناکسان دست طمع دراز نکرده است. ازینرو مفاخره هایی که در ابیاتش جلوه میکند، همه مصداق سخن ماست:

بار احسان بر نتابد گردنم
در گلستان غنچه گردد دامنم
در شرار آباد هستی اخگرم
خلعتی بخشد مرا خاکسترم
(کلیات اقبال ، ص ۵۶)

این شاعر سدره نشین، جایگاه انسان را بس بلند میداند، تن به پستی در دادن و به جستجوی دانه یی قبول خواری و خاکساری را مایۀ ذلت میشمارد:

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبـــای زنـــده گـــانی چـــاک تـــا کـــی
چـــو مـــوران آشـــیان در خـــاک تـــا کـــی

بـــه پـــرواز آی و شـــاهینی بیـــاموز
تـــلاش دانـــه در خاشـــاک تـــا کـــی

(کلیات اقبال ، ص ۲۱۱)

شاعر به همت والای کسانی مباهات مینماید که از تشنه گی در تۀ آفتاب سوزان قرار داشته ، مگر جرعه آبی را حتی از خضر نمی طلبند. چنانچه گوید :

ای خنک آن تشنه کاندر آفتاب
می نخواهد از خضر یک جام آب

(کلیات اقبال ، ص ۱۹)

در نتیجه میتوان گفت که اندیشه های والای انسانی چنانچه در تار و پود ادبیات فارسی دری عجین شده و سخنپردازان ما در پر تو آن از کهن روزگار بدینسو طبع آزمایی نموده اند. این ویژه گی طی سده های اخیر بیشتر گل کرده است. از آن میان یکی هم علامه اقبال میباشد. این شاعر هندی تبار ، مگر عاشق فرهنگ و ادبیات فارسی دری، سمند اندیشه را در راستای " انسان سالاری " نیک به جولان کشیده و پیرامون این زبان هم گفته است :

(c) ketabton.com: The Digital Library

گر چه هندی در عذوبت شکر است
طرز گفتار دری شیرین تر است

او خوب میدانست که در نظام هستی، جایگاه " انسان" به عنوان اشرف مخلوقات فراتر از همه قرار داشته و سایر پدیده های طبیعی را خدا به طفیل او هستی بخشیده است. لذا حرف هایش به قول معروف همه از دلش برخاسته از همین رو در دلها جا میگیرد. پس روانش را شاد و مکانش را بهشت برین میخواهیم.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاون سرمحقق محمد متین مونس

اثرپذیری اقبال از مولانای بلخ

ادبیات گهربار دری ، که از ذخایر فرهنگ غنامند تاریخی خویش آب میخورد، فرزانه فرزندانی را در آغوشش پرورش داده و میپروراند، که باآثار جاویدانه و پیام های ناب و هدفمند روز تاروز در جهت بارور شدن آن کوشیده ، و گفتنی های ناگفته را باروح فداکاری ، واقعگرایی و بحث های عمیق علمی ، فلسفی ، سیاسی و ادبی بادرک نیازمندی عصر به تحلیل وارزیابی گرفته و با استنتاج قوی برجسته میسازند. ونخلی بربوستان ادب فارسی دری می افزایند.

از آن میان میتوان از فرزانه ادیب نامور و شاعر متفکر علامه محمد اقبال لاهوری نام برد، که دارای فکر مستعد و ذهن کاوشگر بود، به همه علوم و فنون دست یافت تاآن که سرآمد روزگارشد.

زمانیکه استعمار انگلیس درنیم قاره ء هند بیداد میکرد ومسلمانان دربلا تکلیفی سیاسی قرار داشتند و محرومیت های فراوان دامنگیر شان بود ، علامه اقبال در ۲۲ فبروري ۱۸۳۷ میلادی مطابق ۱۲۸۹ هجری قمری در شهر سیالکوت دریک خانوادهء متوسط الحال دیده به جهان پرماجرا گشود، نورمحمد پدرش که پیشه ء بازرگانی داشت مرد متدینی بود ، پسرش اقبال را دریکی از مساجد شهر جهت فراگیری قرآن مجید شاگرد ساخت. موصوف

(c) ketabton.com: The Digital Library

پس از فراگرفتن قرآن کریم شامل مکتب شده در جریان آموزش به تشویق مولوی میرحسن شعر سرود. و بعد از فراغت مکتب به شغل معلمی روآورد. (۱)

وی درسن ۲۲ ساله گی (۱۸۹۵ میلادی) برای کسب تحصیلات عالی رهسپارلاهور گردیده (۱) و دریک محفل انجمن ادبی لاهور شعری را زیر عنوان ((هیمالیا)) به زبان اردو سرود که درسال ۱۹۰۱ میلادی در جریده مخزن به نشر رسید و موجب شهرت وی در سراسر نیم قاره هند شد. همچنان در سال ۱۸۹۹ میلادی در جلسه سالانه انجمن حمایت الاسلام در لاهور شرکت نمود و شعری را به نام ((نالهء یتیم)) و سالی بعد در همان جلسه ((خطاب یتیم)) را قرائت کرد که برای معرفی بیشتر اقبال در سرزمین هند موثر بود. تحرک استعداد و ذهن کاوشگر داکتر اقبال در لاهور مورد توجه سر توماس آرنولد قرار گرفته و اوباابینش خاصی که داشت اقبال را با جنبه های فکری غرب آشنا ساخت. (۲)

اقبال در سال ۱۸۷۹ با اخذ درجه فوق لیسانس از رشتهء فلسفه فارغ و برای کسب تحصیلات به سال ۱۹۰۵ ع عازم انگلستان شد و تحصیلاتش را در رشتهء حقوق به اتمام رسانید.

وی در مدت زمان کوتاه زبان المانی را فراگرفت و شامل دانشگاه مونیخ شد و به درجه استادی نایل گردید و در سال ۱۹۷۸ میلادی به وطن برگشت و در رشته ادبیات انگلیسی و در رشته فلسفه به

(c) ketabton.com: The Digital Library

حیث استاد دانشکده دولتی ایفای وظیفه کرده و در هنگام غیر رسمی طور ازاد به شغل وکالت مصروف بود. (۳)

اقبال لاهوری در سال ۱۹۲۷ میلادی به سیاست رو آورد. و عضو مجلس شورای ایالتی پنجاب شد وبه همان سال در کمیسیون طرح نقشه اصلاحات سیاسی شبه قاره هندوستان را پیشکش نمود. (۴)

دانشمند محترم نیلاب رحیمی در رابطه به این موضوع از قول نهرو می نگارد((اقبال لاهوری در سالهای اخیر از نظر خود در ارتباط تشکیل دولتی به نام پاکستان در پیکر هند بزرگ عدول کرده بود))(۵)

اقبال در سال ۱۹۳۲ میلادی رئیس دانشکدهء علوم شرقی شعبه فلسفه بود. موصوف در سال ۱۹۳۳ میلادی بنا به دعوت دولت وقت افغانستان به منظور مشوره جهت بهبود پوهنتون کابل وارد افغانستان شد. (۶)

اوبه ملت سرفراز و دولت آزاد افغانستان علاقه ء فراوان داشت و آزاد ه گی ملت قهرمان افغان را برای رهایی مردم نیم قاره وسایر کشور های اسلامی از یوغ استعمار اولگو می دانست. چنانچه در رابطه به این سفرش اثر مسافر را نوشت.

وی حین ورودش به کابل قطعه شعر را با این مطلع حضور شاه افغان تقدیم کرد :

شهر کابل خطه ء جنت نظیر
آب حیوان ازرگ تاکش بگیر
چشم صایب از سوادش سرمه چین
روشن و پاینده باد این سرزمین (۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

همچنان او بر مزار ظهیرالدین محمد بابرشاه واقع گذرگاه کابل رفته و این قطعه شعر را سرود:

بیا که ساز فرنگ از نوا بر افتاده است
درون پردهٔ او نغمه نیست فریاد است

شاعر با سوز و گداز به سروده اش ادامه داده و موقعیت آرامگاه بابرشاه را در شهر کابل، شهریکه از طلسم فرنگ و استعمار انگلیس آزاد است خوش نصیبی او قلمداد کرده است:

خوشا نصیب که خاک تو آرمید اینجا
که این زمین ز طلسم فرنگ آزاد است
هزار مرتبه کابل نکو تر از دلی است
که آن عجوزه عروس هزار داماد است
(کلیات اقبال، ص ۴۲۱)

همچنان وی درین سفر به تربت سلطان محمود غزنوی رفته و در مرقدش نوای باسوز و گداز سر داده و از دیده اشک باریده است. او در سیر عالم روحانی با سلطان موصوف گفت و شنود منظوم با این مطلع داشته است:

خیزد از دل ناله هابی اختیار
آه آن شهری که اینجا بود پار
آن دیار و کاخ و کو ویرانه یی ست
آن شکوه و فال و فر افسانه یی ست
(کلیات اقبال، ص ۴۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر مذکور پس از باز دید مزار سلطان غزنه به آرامگاه حکیم سنایی غزنوی (رح) رفته این قصیده را به رشته نظم کشیده است:

از نوازش های سلطان شهید
صبح و شامم ، صبح و شام روز عید
خفته در خاکش حکیم غزنوی
از نوای او دل مردان قوی
(کلیات اقبال، ص ۴۲۱)

سپس به عزم زیارت احمد شاه بابا راهی دیار با شکوه قندهار میشود و بر تربت احمد شاه ابدالی قطعه شعری را با این مطلع به سرایش می گیرد:

تربت آن خسرو روشن ضمیر
در ضمیرش ملتی صورت پذیر
(کلیات اقبال، ص ۴۲۷)

مختصر اینکه اقبال در شرایطی می زیست که مردم سرزمین هندوستان با مبارزات خسته گی نا پذیر درفش آزادی خواهی را افراشته و بدوش می کشیدند.

داکتر معین در رابطه به فکر و اندیشه اقبال لاهوری نوشته است:

شاعر مشرق زمین افکار بلندش را نه تنها برای مردم هند. بلکه برای تمام مردم مسلمان جهان بیان کرده و ایشان را به وحدت فراخوانده و از مناقشات مرزی، سیاسی و مذهبی بر حذر داشته است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که این وظیفهٔ بزرگیست و اقبال از عهدهٔ آن به خوبی بدر آمده است. (۸)

با استناد این نظر میتوان گفت، عظمت و بزرگی اقبال بیشتر در فکر و اندیشهٔ بلندش نهفته بود که برای بیان و انتقال فکر رسا و گسترده اش زبان فارسی دری را انتخاب کرده و از آن استمداد جسته است، جاییکه میگوید:

«گرچه هندی در عذوبت شکر است طرز گفتار دری شیرین تر است» علامه اقبال فراخنای این زبان را برای انعکاس اندوخته های ذهنی خود مناسب یافته و سیر فکرش را در فضای باز و پهناور زبان دری به پرواز در آورده و آثار پر بهایی را از خود به جا گذاشته است.

الحق که این شاعر مومن، آزاده و عاشق بلند اندیش در اشعار دری خویش چنان به کلمات و معانی جان تازه داده که احساس و عواطف خواننده را بر می انگیزد و اهدافش را به گونه حکیمانه طوری بیان کرده است که، با گوش جان حس می گردد.

در مجموع اشعارش خواننده را بیدار می سازد، آگاهی میدهد و تحرک میبخشد.

محمد اقبال لاهوری دارای شخصیت کثیر الابعاد است و بینش معنوی این سخنور مبتکر نه تنها از آموزش عصر و تراوش ذهنی اش مایه میگیرد، بلکه عرفا، اندیشمندان و متفکرین گذشته مانند:

(c) ketabton.com: The Digital Library

سنایی، مولانی بلخی ، سید جمال الدین افغانی و دیگران برای رشد فکری اقبال نقش بارزی داشته اند، چنانچه در بیتی خود گفته :

اگر چه زادهٔ هندم فروغ چشم من است
زخاک پاک بخارا و کابل و تبریز
(کلیات اقبال، ص ۲۵۲)

مثنوی معنوی چکیدهٔ فکر و اندیشه مولانا، جلال الدین محمد بلخی در شخصیت سازی و شناخت معرفت بر اقبال لاهوری تأثیر ژرف داشته و باعث فروغ بیشتر فکری و ذهنی او گردیده است.

وی خود در این مورد می گوید:

چو رومی در حرم دادم اذان من
از او آموختم اسرار جان من

به دور فتنهٔ عصر کهن او
به دور فتنهٔ عصر روان من
(شگفتهای اندیشه اقبال ،۴۲)

از بیت مذکور به وضوح بر می آید که شاعر از افکار مولانای بلخی متأثر بوده و اسرار معنوی روح آدمی را از مولوی بلخ آموخته و نظر به ضرورت زمان به منظور افشای فتنهٔ عصر نسبت به هم قطاران روزگارش سبقت جسته و مسئوولیت بزرگ آگاهی دهی و آزادی را عهد دار گردیده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

در جای دیگر سروده:

پیر رومی خاک را اکسیر کرد
از غبارم جلوه ها تعمیر کرد
(کلیات اقبال ، ص ۴۳)

اکسیر نزد کیمیا گران جوهریست که ماهیت جنس را تغییر می دهد و مس را طلا میسازد و به هر چیز مفید اطلاق می شود (۹).

اکسیر در اصطلاح عرفانی نظر مرشد کامل است که وجود ناقابل و ناقص سالک را کامل و قلب مس گونهٔ طالب راه حق را به طلا مبدل میسازد.

در شعر بالا اکسیر مولانا به روان اقبال می تابد و غبار های ذهنی اش را می زداید و در عوض برایش جلو های حقانی می بخشد.

خم ظرفی است که در آن شراب را صاف و نگهداری میکنند و در اصطلاح تصوف تمام داشته ها، و بینشهای مقام عارف میباشد، و می ذوق حقیقت است بر دل سالک، که او را در مسیر راه و طی طریق سر مست و خشنود می گرداند (۱۰) با این تعبیر در می یابیم که ساغر ذوق و اشتیاق اقبال در راه مبارزه آگاهانه و اندیشهٔ عارفانه اش از خم پیر روم مایه گرفته است و آن خم همانا آثار مولانا جلال الدین محمد بلخی میباشد.

شعلهٔ در گیر زد بر خس و خاشاک من
مرشد رومی که گفت (منزل ما کبریاست)
(کلیات اقبال ، ص ۲۵۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیده میشود که آتش عشق حقیقی را مولانا چنان بر دل اقبال افروخته که حب غیر او را از دلش بر کنده و آن را منزلگاه یار ساخته است. در شعر بالا (منزل ما کبریاست) از گفته های درفشان مولانای بلخ است.

باز هم در این بیت تاثیر فکر مولانا بالای اقبال را به خوانش میگیریم:

باز برخوانم ز فیض پیر روم
دفتر سر بسته اسرار علوم

در بیت بالا مقصد از پیر روم مولانای بلخ است. اسرار جمع سربوده و حرف پوشیده را بر کسی بیان کردن و فیض مولانا همانا باز تاب فکر موصوف در اشعار و آثارش می باشد که وسیلتاً به اقبال رسیده است. وی حرکت فکری و بیداری خود را مدیون فلسفه مولانای بلخ میداند و به این باور رسیده است (هر کجا رومی برد آنجا برو) یعنی در مسیری که رومی رفته آن را تعقیب کن و از غیر او فارغ شو و حقیقت را دریاب. اقبال در بخش فلک جاوید نامه اش اثرات مولانا را اینگونه ارایه می نماید.

گفت رومی خیز و گامی پیش نه
دولت بیدار را از کف مده
باطنش از ظاهر او خوشتر است
در قفای او جهانی دیگر است

* * *

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر گجا رومی برد آنجا برو
یک دو دم از غیر او بیگانه شو.

به همین ترتیب مولانا که از معاشرت با انسانهای بد طنیت، بی مسئوولیت و سست عنصر، خسته و دلگیر شده، چراغ را در دست گرفته و دنبال آدمی که همه اوصاف خوب و عالی انسانی داشته باشد سر گردان بود است. با تأسف گمشده اش را نمی یابد:

گفتم که یافت می نشود جسته ایم ما
گفت آنکه یافت می نشود آنم آرزوست

اقبال لاهوری، اسرار خودی را با همین بیت مولانا آغاز نموده و در ادامه ابیات خویش از باز شدن دیده هایش توسط مولانای بلخ اینطور یاد کرده است:

ای بسا شاعر که بعد از مرگ زاد
چشم خود بر بست و چشم ما گشاد
(کلیات اقبال، ص ٦)

اندیشه مولوی روشنگر و بیدار کننده است که هر کس به اندازه دانش و استعدادش از آن بهره ور می گردد و فیض میگیرد. مولانا به این موضوع ملتفت شده واز خواننده میخواهد، که از ظن و گمان بدر شوند با دقت و ژرف نگری اسرار حقیقت را از اشعار و آثارش در یابند:

هر کسی از ظن خود شد یار من
از درون من نجست اسرار من
(ص ۱ مثنوی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقبال اسرار مولوی را از لابلای آثارش در یافته با مولانا هم فکر و هم نظر شده و به منظور ایجاد یک دنیای انسانی فارغ از ظلم و استبداد، استعمار و استثمار و انواع تبعیض و تعصب چراغ معرفت را در دست گرفته به راه مولانا ادامه داده و خواسته است. روزی آن گفته های ناب و ارزشمند را با بیان خود به دسترس دیگران قرار دهد و آرزویش را در بیتی با تضمین از یک بیت مولانای بلخی اینگونه باز تاب داده است:

دل به دوش و دیده بر فرد استم
در میان انجمن تنهاستم
هرکسی از ظن خود شد یار من
از درون من نجست اسرار من
در جهان یارب ندیدم من کجاست
نخل سینایم کلیم من کجاست

(کلیات اقبال ، ص ۵۲)

جرقه های برق آسای عشق ، بر خاسته از برگهای مثنوی مولوی چنان شورو هیجان را در روح اقبال پدید آورده که فارغ از هر گونه ترس و هراس، نغمه های عاشقانه ایمانداری و آزادی را سر داده و دیگران را به سوی خیر و رستگاری فرا می خواند و اسرار خودی را که مولانا در پرده های رمز و اشاره بیان نموده وی پرده ها را از میان برداشته و آشکارا می گوید که از دوستان رازها را نه باید پنهان کرد.

پیر گردون با من این اسرار گفت
از ندیمان رازها نتوان نهفت

(c) ketabton.com: The Digital Library

در شعر مولوی دلبسته گی به زنده گی ، عشق به انسان و انسانیت موج می زند ابیات و ترانه های مولانای بلخ نوید بخش روشنایی صبح و گرمای حیات است. و اندیشه اش دریای خروشنده عشق و معرفت بوده و گوهر های ناب و درخشنده را در خود نهفته دارد.

همچنان کلام مولوی بلخی ،، برای آزاده گان و آزاد اندیشان الهام بخش بوده و میکوشد نکات و مطالب باریک اسرار خلقت و آزاده گی را با دید عارفانه در کلام تابناک و شور انگیز بیان نماید.

او چون آفتابست که پرتو آن در ذهن انسانهای آگاه و پر درد روشنی پدید می آورد تا آنکه آتش اندیشه اش زبانه کشد و مانند اقبال لاهوری سرود پرداز عشق و آزاده گی شود.

چو خورشید سحر پیدا نگاهی میتوان کرد
همین خاک سیه را جلوه گاهی میتوان کرد
(اقبال)

اقبال لاهوری آزادی فکر و اندیشه اش را وابسته احسان مولانای بلخ میداند. برای روشن شدن بهتر موضوع چند بیتی از علامه اقبال لاهوری را که در بخش های مختلفی از کلیاتش نقش بسته و تأثیرات مولانا را بیان داشته است مرور مینماییم :

حرف رومی در دلم سوزی فگند
آه پنجاب آن زمین ارجمند
(کلیات اقبال . ص ۳۵۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقبال لاهوری در بسا موارد برای اثبات قول خود از اشعار مولانا استمداد جسته و طور تضمین آن را به کار برده است.

تضمین ابیات مولانا در شعر اقبال :

اقبال لاهوری از زمرهٔ شاعرانیست که برای نیرو بخشیدن گفته هایش بار بار از اشعار مولانا جلال الدین محمد بلخی در شعر خود طور تضمین استعانت گرفته است، که چند مثالی از آن ارایه می گردد:

از خودی اندیش و مرد کار شو
مرد حق شو حامل اسرار شو
شرح را ز از داستانها می کنم
غنچه از زور نفس وا می کنم
«خوشتر آن باشد که سر دلبران
گفته آید در حدیث دیگران»
(کلیات اقبال ، ص ۳۸)

بیت سوم از مولانا طور تضمین ذکر شده است. و یا:

در جماعت خود شکن گردد خودی
تا که گلبرگ چمن گردد خودی
«نکته ها چون تیغ پولاد است تیز»
گر نمیفهمی ز پیش ما گریز

در ینجا مصراع نخست بیت دوم به صورت مکمل تضمین شده و مصراع دوم آن اندک تغییر یافته است به شعر مولانای بلخ توجه شود:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکته ها چون تیغ پولاد است تیز
گر نداری تو سپر وا پس گریز

بیتی دیگر از مولانا را در اینجا به نظاره می گیریم که تضمین شده است:

در نگر ای خسرو صاحب نظر
نیست هر سنگی که می تابد گهر
مرشد رومی حکیم پاک زاد
سر مرگ و زنده گی بر من گشاد
هر هلاک امت پیشین که بود
زانکه بر جندل گمان بردند عود
(کلیات اقبال. ص ۱۹۱)

در اشعار علامه محمد اقبال لاهوری اثرات مرشد روم (مولانا جلال الدین بلخی) به وضوح دیده میشود زیرا اسرار مرگ و زنده گی را برایش گشوده است. و بیت سوم از مولانا میباشد که برای استحکام بیت با لا طور تضمین از آن استفاده نموده است.

اقبال لاهوری در بخش جاوید نامه زیر عنوان (شرح اسرار معراج) دو بیت از مولانا را اینطور تضمین کرده است:

آدمی دید است باقی پوست است
دیدن آن باشد که دید دوست است
جمله تن را در گذار اندر بصر
در نظر رو در نظر رو در نظر
(کلیات اقبال ، ص ۲۸۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

در قطعه شعر دیگر زیر عنوان جلال و گویته یک بیت از مولوی را این چنین تضمین کرده بیان میدارد:

هر کسی از رمز عشق آگاه نیست
هر کسی شایان این درگاه نیست
«داند آن کو نیکبخت و محرم است
زیر کی ز ابلیس و عشق از آدم است»

اقبال لاهوری در قطعه شعری زیر نام (حلاج) چهار بیت از مولانا جلال الدین را تضمین نموده که آنرا به خوانش می گیریم:

کار مردان است تسلیم و رضا
بر ضعیفان راست ناید این قبا
تو که دانی از مقام پیر روم
می ندانی از کلام پیر روم
بود گبری در زمان بایزید
گفت او را یک مسلمان سعید

خوشتر آن باشد که ایمان آوری
تا به دست آید نجات و سروری
گفت این ایمان اگر هست ای مرید
آنکه دارد شیخ عالم بایزید
من ندارم طاقت آن تاب آن
کان فزون آید ز کوششهای جان

(کلیات اقبال . ص ۳۳۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

همچنان در صفحه ۳۵۵ کلیات اقبال یک مصراع از مولانا بدینگونه تضمین شده است:

پیش نه گامی که آمد آن مقام
(کاندرو بی حرف می روید کلام)

قرابت های ذهنی، تربیتی، انسانی و معنوی، اقبال را با مولانای بلخ پیوند ناگسستنی داده و افکارش را متاثر ساخته است.

علاقه مندی و افر اقبال با اندیشهٔ مولانای بلخ، شاعر و متفکر شرق را وادار ساخته که بار بار در اشعار خود از مولانای بلخ نام ببرد و ابیاتش را تضمین نماید، جاییکه میگوید:

امت او مثل او نور حق است
هستی ما از وجودش مشتق است

نور حق را نجوید زاد و بود
خلعت حق را چه حاجت تارو پود
(کلیات اقبال، ص ۱۱۰)

اقبال لاهوری در کلیاتش اندیشهٔ مولانا را با فکر و اندیشه و تیوری شاعران، فیلسوفان و حکمای غرب در مقایسه قرار داداه و برتری فکر و حقانیت اندیشه مولانا را نسبت به آنها برملا ساخته است به گونهٔ مثال در سروده یی اقبال راه و روش مولانا جلال الدین بلخی و گویته آلمانی را به مقایسه گرفته که با این بیت آغاز میگردد:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکته دان المنی را در ارم
صحبتی افتاد با پیر عجم
شاعری کو همچو آن عالی جناب
نیست پیغمبر ولی دارد کتاب
گفت رومی ای سخن را جان نگار
تو ملک صید استی ویزدان شکار
(کلیات اقبال ، ص ۲۶۶)

در ابیات مذکور مرا داز پیر عجم ، صاحب کتاب (دارد کتاب) و رومی همانا مولانا جلال الدین محمد بلخی می باشد و در بیت سوم اشاره به این شعر مولانا نموده است ، که :

بزیر کنگرهٔ کبریاش مردانند
فرشته صید و پیمبر شکار ویزدان گیر
(کلیات اقبال ، ص ۲۶۶)

در مقایسهٔ مذکور اقبال لاهوری به این نتیجه رسیده است که گویته شاعر آلمانی شخصیت آگاه و قابل احترام بوده و او را پیر و طریق پرخم و پیچ وادی عشق یافته و مولانای بلخی را در این راستا، استاد مسیر عشق می داند. به همین گونه اقبال لاهوری در جاوید نامه کلیات خویش به شرح (اسرار معراج) توسط روح حضرت رومی (مولانا جلالدین بلخی) گفت و شنود کرده و در اسرار شب معراج این غزل مشهور مولانا را جا داده است :

بگشای لب که قند فراوانم آرزوست
بنمای رخ که باغ و گلستانم آرزوست

(c) ketabton.com: The Digital Library

یک دست جام باده و یک دست زلف یار
رقصی چنین میانهٔ میدانم آرزوست
گفتی زناز (بیش مرنجان مرا برو)
آن گفتنت که (بیش مرنجانم) آرزوست

البته در بعضی از نسخه ها مصراع بیت اول یکی در جای دیگر قرار گرفته و به این شکل ضبط گردیده است:

بنمای رخ که باغ گلستانم آرزوست
بگشای لب که قند فراوانم آرزوست

همچنان بیت دوم مذکور در غزل مولانا پس از هژده بیت آمده و بیت سوم پیش از بیت دوم میباشد که در دیوان اقبال به حالت اولی آن نبود و در جایگاه ابیات نظر به ضرورت تغییر وارد گردیده است.

اقبال لاهوری در قطعه شعری زیر نام جلال و هگل ، فلسفه مولانای بلخی وهگل را مقایسه نموده است. حقایق را که باعث اندیشه باز او گردیده است مدیون عنایت فلسفه مولانا جلال الدین محمد بلخی میداند.

برای روشن شدن بهتر موضوع چند بیت مقایسه وی مولوی وهگل را به نظاره می نشینینم.

میگشودم شبی به ناخن فکر
عقده های حکیم آلمانی
آنکه اندیشه اش برهنه نمود
ابدی را ز کسوت آنی

* * *

(c) ketabton.com: The Digital Library

چون به دریای او فرو رفتم
کشتی عقل گشت طوفانی
خواب بر من دمید افسونی
چشم بستم زباقی و فانی
نگه شوق تیز تر گردید
چهره بنمود پیر یزدانی
آفتابی که از تجلی او
افق روم و شام نورانی
شعله اش در جهان تیره نهاد
به بیابان چراغ رهبانی
معنی از حرف او همی روید
صفت لاله های نعمانی
گفت با من چه خفته یی برخیز
به سرابی سفینه می رانی
به خرد راه عشق می پویی
به چراغ آفتاب می جویی

(کلیات اقبال ، ص ۲۶۴)

اقبال در بخش دیگر جاوید نامه ، زیر عنوان (فرو رفتن به دریای زهره و دیدن ارواح فرعون) مولانای بلخ را اینچنین به وصف گرفته است :

پیر روم آن صاحب ذکر جمیل
ضرب او را سطوت ضرب خلیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

این غزل در عالم مستی سرود
هر خدای کهنه آمد در سجود

اقبال پس از ذکر جمیل مولانا این غزل او را درج دیوان خویش ساخته پیشکش نموده است.

باز بر رفته و آینده نظر باید کرد
هله برخیز که اندیشه دگر باید کرد
عشق بر ناقهٔ ایام کشد محمل خویش
عاشقی را حله از شام و سحر باید کرد

به همین گونه اقبال لاهوری و مولانای بلخ با استناد از آیات قرآن کریم و احادیث نبوی اشعارشان را استحکام بخشیده و در طی منازل وادی بیکران عشق و سایر مطالب سیر و سلوک ویژه گیهای همگون و مشترک دارند، که ایجاب پژوهش جداگانه را مینماید.

فرجام سخن اینکه آزاد اندیشی و صفای باطنی اقبال تحت تأثیر جذبه های روحانی مولانا قرار داشته و برای اثبات مطالب و تحکیم سروده های خویش از مثنوی معنوی و دیوان شمس بار بار استمداد جسته واز مولانای بلخ به اسم پیر روم نام برده است.

بنا بر آن میتوان گفت که اندیشه مولانای بلخ در تکوین و آفرینش های اقبال لاهوری نقش بارز و موثر داشته ودر مسیر انجام رسالت آزاد منشانه اش ممد واقع شده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منابع و ماخذ :

۱ اقبال لاهوري ، کلیات اشعار فارسی ، بامقدمه سروش ، چاپ هشتم ، تهران ، ۱۳۸۱ ش ، ص ص ۲۹ و ۳۰ .

۲ همانجا ، ص ۳۱ .

۳ همانجا ، ص ص ۳۳ ۳۴

۴ همانجا ، ص ص ۳۴ ، ۳۵

۵ نیلاب رحیمي ، اقبال از نظر صاحبنظران و دانشمندان ، مجلهٔ خراسان ، شماره ۵۴ ، کابل ، ۱۳۸۳ ش ، ۶۴ .

۶ کلیات اقبال ، ص ۳۵ .

۷ همانجا ، ص ۴۲

۸ سید ابوالحسن علی ندوی ، شگفتهای اندیشه اقبال لاهوری ، ترجمه ابو شعیب عبدالقادر دهان ، انتشارات شیخ احمد جام ، ۱۳۷۷ ش ، ص ۴۲ .

۹ حسن عمید ، فرهنگ فارسی ، انتشارات امیر کبیر ، تهران ، ۱۳۸۳ ش ، ص ۱۸۴

۱۰ داکتر سید صادق گوهرین ، اصطلاحات تصوف ، جلد نهم ، انتشارات زوار ، تهران ، ۱۳۸۳ ، ص ۳۹۷

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

څېړنوال عبدالشکور قیومي

د لوی او بخښوونکي خدای په نامه

علامه اقبال ، افغان او افغانستان

درنو دانشمندانو او قدرمنو حضارو په اجازه :

آسیا یک پیکر آب و گل است
ملت افغان در آن پیکر دل است
از فساد او فساد آسیا
در گشاد او گشاد آسیا
تا دل آزاد است آزاد است تن
ورنه کاهی در ره باد است تن
(علامه اقبال)

علامه اقبال لاهوري په داسې شرایطو کې ژوند کاوه چې اکثره اسلامي هېوادونه د استعمار تر ولکې لاندې و، په دې وخت کې افغانستان داسې هېواد و چې د وطن د ازادۍ لپاره یې پراخې مبارزې او مقاومتونه تر سره کړي وو . نو همدغه عوامل وو ، چې د علامه اقبال لاهوري اړیکه د سیمې د نورو هېوادونو په پرتله له افغاني ټولنې سره زیاته وه .

یو له دغو عواملو څخه د اقبال د کلیات مدون احمد سروش د کلیات په سریزه کې داسې ورته اشاره کوي : «اقبال به ملت و دولت افغانستان علاقه شدید داشت و آزادي ملت مسلمان افغان را از یوغ یک کشور اروپایي با نظر احترام مینگریست و این استقلال را برای

(c) ketabton.com: The Digital Library

آینده مسلمین هند به فال نیک گرفته و بطرز خاص چشم امید به این کشور اسلامي دوخته بود....»

له دغو لاندینیو بیلګو څخه دغه پایله تر لاسه کوو، چې علامه اقبال تل له افغانانو سره اړیکه لرلې، کله چې د محمد نادر شاه په بلنه کابل ته راغی څو ورځې یې چې دلته تېرې کړې، دغزني له لارې کندهار ته ولاړ او هلته یې د کندهار په ستاینه کې دا بیتونه وړاندې کړل.

قندهار آن کشور مینو سواد
اهل دل را خاك او خاك مراد
رنگ ها بوها هوا ها آب ها
آب ها تابنده چون سیماب ها

علامه اقبال احمد شاه بابا د (مردابدالي) تر سرلیک لاندې بیا داسې ستایي:

مرد ابدالي وجودش آیتي
داد افغان را اساس ملتي
آن شهید ان محبت را امام
آبروی هندو چین وروم وشام
ناش از خورشید و مه تابنده تر
خاك قبرش از من وتو زنده تر

دا راز علامه اقبال سنایي غزنوي ته هم زیات ارادت او عقیدت درلود، نو ځکه یې په (مثنوي مسافر) کې داسې یادونه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آه غـزني ! آن حـريم علـم وفـن
مرغـزار شـير مـرد ان كهـن
خفتـه در خـاكش حكـيم غزنـوي
از نـواى او دل مـردان قـوي

ګورو چې علامه اقبال په خپلو شعرونو کې د افغانانو د سیمو او مشاهیرو یادونه کوي ، په همدې ډول داسې څرګندیږي چې اقبال د افغانانو له تاریخ ، فرهنګ او دمبړنیو له کارنامو څخه د زمانې ګردونه او دورې راڅنډې او په ذهنونو کې یې یو ځل بیا راتداعي کوي .

اقبال افغاني سید جمال الدین د امام او مثالي شخصیت په توګه داسې را پیژني :

رفـتم و ديـدم دو مـرد انـدر قيـام
مقتـدي تاتـار و افغـاني امـام
سـيد السـادات مولانـا جـمال
زنـده از گفتـار او سـنگ و سـفال

دا راز کله چې علامه اقبال د نادرشاه په بلنه کابل ته راځي ، دغه ښار بیا داسې ستایي :

شـهر كابـل خطـه يـى جنـت نظـير
آب حيـوان از رگ تـاكش بگـير
چشـم صـايب از سـوادش سرمـه چـين
روشـن و پاينـده بـاد آن سرزمـين

(c) ketabton.com: The Digital Library

در ظلام شب سمن زارش نگر
بر بساط سبزه می غلطد سحر

اقبال لاهوري څرنګه چې د افغانستان د خلکو د مېړانې او زړورتیا ستاینه کوي ، ددوی له وروسته پاتې والي هم ځورېږي ، لکه چې وایي :

سرزمینی کبك او شاهین مزاج
آهوی او گیرد از شیران خراج
در فضایش جره بازان تیز جنگ
لرزه برتن از نهیب شان پلنگ
لیکن از بی مرکزی آشفته روز
بی نظام و ناتمام ونیم سوز

علامه اقبال لاهوري د پښتو شعرو شاعرۍ څخه هم ناخبره نه و دی د توري او قلم د خاوند خوشال خان خټک په باب داسې وایي :

خوش سرود آن شاعر افغان شناس
آنکه بیند باز گوید بی هراس
آن حکیم ملت افغانیان
آن طبیب ملت افغانیان
راز قومی دید و بیباکانه گفت
حرف حق با شوخی رندانه گفت

د یادونې وړ ده چې د علامه اقبال لاهوري پر شعر د دري ژبې د سترو شاعرانو لکه مولانا جلال الدین محمد بلخي ، ناصر خسرو ، عبدالرحمن جامي او سنایي غزنوي د شعر اغېز ډېر زیات دی ، یا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله وينا ددغو شاعرانو د فکر ، خيال او مضمون يو ښکلی او رنګين امتزاج دده شعر ته بخښلی دی ،د اقبال دا بيلګه د پورتنی ادعا د ثبوت لپاره راوړو ، چې د مولانا جلال الدين محمد بلخي په پيروی يا سبک يې ليکلې ده :

صورت نپرستم من بتخانه شکستم من
آن سيل سبک سيرم هر بند گستم من
در بود ونبود من اندیشه گمان ها داشت
از عشق هويدا شد اين نکته که هستم من
در ديرنيازمن درکعبه نمازمن
زنار به دوشم من تسبيح به دستم من
سرمايه ی درد تو غارت نتوان کرد
اشکی که زدل خيزد در ديده شکستم من
فرزانه به گفتارم ديوانه به کردارم
از باده شوق تو هشيارم ومستم من

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاون سر محقق محمد فاضل شریفی

سهم اقبال درتحول شعر فارسی دری

من فدای آنکه خودرا دیده است
عصرحاضررانکوسنجیده است
(اقبال)

درگسترهٔ زبان و ادب فارسی دری، علامه اقبال لاهوری، نامی است بلند آوازه وقابل فخر، زیرا اوتوانست دریکی ازبحرانی ترین دوره های ادبی ودرعصروزمانی که شعردری، سوگندانه یاد وخاطرهٔ روزگار اعتلا ورفعت خویش را به ماتم نشسته بود، به عنوان سخنور مبتکر وچیره دست، باوارد شدن درقلمرو شعری دری، مکتب جدید را که برمبنای جهانبینی عالی وفلسفهٔ بدیع خودی، استوار بود. اساس گذاشته(۱) وبازار ادب را رونق دوباره بخشد.

همهٔ آنهایی که ازعلامه اقبال وبینش معنوی، موازین فکری وباروهای سیاسی اوآگاهی دارند، بدون هیچ شبهه یی به برازنده گی شخصیت وافکار ماندگار ودوران سازاین فرهیختهٔ زمان درتمادی زمانی یی که حیات به سرمی برد، تااکنون که اندیشه های ماندگارش را دراطراف واکناف عالم خریداران بیشماری میباشد، باور تردید ناپذیر خواهند داشت.(۲)

اقبال باقدرت بیان سحرانگیز وخارق العاده واندیشه های سازنده وروشنگری که داشت، نه تنها برضد ابتذال وبی مایه گی درحریم شعردری به مبارزه پرداخته وقامت برافراشت؛ بل درسایرعرصه های

(c) ketabton.com: The Digital Library

حیات اجتماعی نیزبه عنوان یک مصلح آگاه وخبیر- ملل شرق به ویژه آن دسته از مسلمانان گیتی را که به گفته لسان الغیب حافظ: «چون ندیدن حقیقت ره افسانه زدند» - درخواب غفلت فرورفته «آسمان را دور وزمین را سخت»انگاشته بارجحان دادن نفاق وخود بینی بروفاق وبلند نظری، زمینه رابرای اشغال سرزمین های زر خیزو پهناور خویش به وسیلهٔ استعمار گران زمان مساعد ساخته بودندبه بیداری فراخوانده، پیام به پاخواستن، خودرا دریافتن وزنده گی را درک کردن سرداد وبدین گونه آرزو، امید وتلاش را به آنها گوشزد نمود:

زنده گانی رابقا ازمدعاست
کاراونش را درا ازمدعاست
زنده گی درجستجوپوشیده است
اصل او درآرزو پوشیده است
آرزو را دردل خود زنده دار
تانگردد مشت خاک تومزار
آرزو جان جهان رنگ وبوست
فطرت هرشی امین آرزوست
ازتمنا رقص دل درسینه ها
سینه ها ازتاب اوآیینه ها
طاقت پرواز بخشد خاک را
خضرباشد موسی ادراک را

(c) ketabton.com: The Digital Library

دل زسوز آرزو گیرد حیات
غیرحق میردچواو گیرد حیات
.....
آرزوهنگامه آرای خودی
موج بیتابی زدریای خودی
آرزو صید مقاصد راکمند
دفترافعال را شیرازه بند
زنده را نفی تمنا مرده کرد
شعله رانقصان سوزافسرده کرد...(۳)

اقبال بابهره گیری ازدانش عصر واستعداد ذاتی یی که خداوند(ج) برایش ارزانی داشته بود، درآشفته دورانی که ذکرش رفت، موفق شدتاعنان هدایت کشتی به گل نشستهٔ شعرافسون شده در «خط وخال وزلف یار»رابه دست گرفته وبادمیدن روح دوباره به آن، به سوی ساحل رستگاری ونجات رهنمونش شود. به همین سبب است که وی یکسره باشعردرآمیخته ودرآن پیچیده است.

درسخن پیچیده ام چون بوی گل دربرگ گل
هرکه خواهد تاشناسد درسخن بیند مرا

وبنابرهمان اشتیاق وعقیده شعررا وسیله یی برتر، برای تراوش اندیشه هایش قرار داده وبه جوهرذاتی واصلی شعردست یافت.(۴)

اقبال باره یافتن به عمق وضعیت زمان درقلمروفرهنگی ما وبادرک تأثیرعمیق وسازنده ادبیات دربیدارساختن اذهان عامه برآن

(c) ketabton.com: The Digital Library

شد. تاشعرش رابه دبستان وآموزشگاهی برای نوسازی اندیشه های هم روزگارانش که اکثراً به چیزی فراتر ازلقمهٔ نان نمی اندیشیده وبه همان باورهای متحجرانه وراکد قرون وسطایی خویش فخرمی فروختند- مبدل سازد. به همین منظور عزمش رابرای نوسازی فکر، اندیشه وحتی قالب شعردری جزم نمودو توانست اسمش رادر صدر شعرای ناموروسحرکار دری زبان آن ایام که درپی تجدید بنا ونوسازی شعرآسیب دیدهٔ دری ازگزند روزگار کمربسته بودند، قرار دهد.

رجحان وبرتری اقبال نسبت به سخنوران دری زبان معاصرکه درسرزمینهای ایران، افغانستان وتاجیکستان می زیسته ودرجهت نوآوری درشکل ومحتوای شعرکوشابودند ازاین جهت بیشتر است که اگرشاعردری زبان درافغانستان یاایران و... به چنان اقدامی مبادرت ورزیده ودرزمینه تلاشهایی نمود- باتوجه به اینکه زبان دری، زبان مادری اش بود. مسوولیت ورسالت داشت تادرجهت بارورساختن زبان وشعرخود سعی وتلاش نماید. ازجانب دیگر او درمحیطی پرورش یافته ومی زیست که شعروادب دری درآنجازاده وپروریده شده وبیش ازهزار سال عمرداشت وطبیعی است که شاعر آن سامان باتمام قاعده ها وقوانین آن زبان خوگرفته ومأنوس شده بود. اما برای فردی مانند اقبال- نوسازی شعردری وپدید آوردن دگرگونیهایی درآن به این علت که زبان مادری اش، زبانی غیرازدری

(c) ketabton.com: The Digital Library

بود باید مشکل مینمود ودست نایافتنی – هرچند که زبان وادب دری درهندوستان نیز ریشه ها ی دیرینه داشته ودرمناطق وسیعی از آنکشور به وسیلهٔ آن افهام وتفهیم صورت میگرفت. اماباوجود آن نیززبان طراز اول در آن سرزمین زبان«اردو»بود واکثریتی ازمردم هندوستان به زبان دری تسلط نداشتند وخود اقبال نیزبه روانی یی که شعردری می سرود، به آن فصاحت توانایی صحبت در زبان یاد شده را نداشت.

به استناد سخنان استاد« پرونتا» که درسفرعلامه اقبال به افغانستان، ازجانب زمامداران وقت به مهمانداری ازوی گماشته شده بود ودرگشت وگذارهایی که اقبال درافغانستان داشت همگام بااودرسفربوده است: « اقبال چنانکه به فارسی دری شعرمی سرود، روان صحبت کرده نمی توانست.»(۵) وهمچنان بنا به قول علامه محیط« طباطبائی» ازشعرای معاصراقبال درایران: «زبان فارسی یی که اقبال درسخن خود به کاربرده است اززبان فارسی شعرای نزدیک به زمان اومانند: حالی، غالب، غنی وواقف فصیحترنبود؛ ولی روح تازه یی که او درپیکرسالخوردهٔ زبان فارسی دری باقالبهای تازه یی که درسخنوری برای بیان افکار عرفانی وعقاید مذهبی به کارمی بست،دمید و آن را با اندیشه های تازه قرن مابه جهانیان معرفی کرد.»(۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

از یادآوری نکات فوق برمی آید که باید نوگرایی درشعردری برای اقبال دشوار می آمد واین درحالی است که اونه، به مشکل، بلکه باسهولتی که ازاستعداد اعجاب انگیز وی حکایت میکند، موفق گردید تادراین زمینه تبارز مثبت نموده وحتی دربرخی ازموارد گوی سبقت را نسبت به تعدادی ازهمگنان خویش ربوده ودراین راستا، پیشگام وپیش آهنگ شود.

به استناد شواهد وپژوهشهای صورت گرفته درمورد آغاز روند نوگرایی درشکل ومحتوایی شعردری درکشور های ایران وافغانستان برمی آیدکه نخستین جستارهادرجهت شکستن قالبهای شعری کهن ووارد آوردن تحول درشکل ومحتوای شعری دری، درایران وکشورما، بافاصله های زمانی اندک به اوایل سدهٔ حاضر برمیگردد. به ویژه در افغانستان ازآغاز نشردوباره« سراج الاخبار» به وسیلهٔ دانشمند ومتفکرنامورکشور، علامه محمود طرزی ازسالهای ۱۹۱۱ وبعدتر ازآن بافرازهاونشیبهایی که درزمینهٔ پدید آمد، عده یی ازسخنوران پیشگام ونوجوی ما، بالاخص محمود طرزی داوی، مستغنی، عبدالرحمان لودین و...(۷) توانستند درمورد به تجربه هایی دست یابند ودرطی همین مدت واندکی پس ازآن اشعاری درفورمهای نزدیک به ترجیح بند ترکیب بند، وهم مستزاد دربعضی نشریات کشور ودرهیأت تازه به چاپ رسید که ازاین میان به سروده های«مرثیه مینا» و«مکتب»

(c) ketabton.com: The Digital Library

ازعلامه طرزی، سرودۀ « شب اندر دامن کوه...» ازاستاد خلیل الله خلیلی وسروده به «شاعرنو» ازرضامایل که سرودۀ که اخبرالذکر درسال ۱۳۲۷ه خ. ودرمجله هرات به نشررسید.(۸) میتوان به عنوان نخستین تلاشهای درعرصۀ دگراندیشی درشعرمعاصردری نام گرفت، اما علامه اقبال نیزدرطی همین سالهابازبان شیوا تروپیراسته تروقوت بیان بیشتر درزمینه های فوق به تجارب ارزشمندی دست یافته بودکه حتی تعدادی ازسخنوران به اقتفا ازوی دراین زمینه نمونه هایی را ارایه نمودند. به عنوان مثال می توان ازسرودۀ رضامایل تحت عنوان به « شاعرنو» یادکرد. باخوانش سروده به شاعرنو به طورحتم این باوردرذهن ما قوت میگیرد که درسرایش سروده یاد، شده رضامایل ازترکیب بند گونۀ زیراقبال که تاریخ سرایش آن قدمت بیشتری نسبت به زمان سرایش «به شاعرنو» می باشد تأثیرپذیرفته است.

ترکیب گونۀ اقبال اینگونه آغازمیشود:

ازمن ای باد صبا گوی به دانای فرنگ
عقل تابال گشوده ست گرفتارتراست
برق را این به جگرمی زند آن رام کند
عشق ازعقل فسون پیشه جگردار تراست
چشم جزرنگ گل ولاله نبیند ورنه
آنچه درپردۀ رنگ است پدیدار تراست

(c) ketabton.com: The Digital Library

عجب آن نیست که اعجاز مسیحاداری
عجب اینست که بیمارتوبیمار تراست
دانش اندوخته یی دل زکف انداخته یی
آه زان نقد گران مایه که درباخته یی
حکمت وفلسفه کاریست که پایانش نیست
سیلی عشق ومحبت به دبستانش نیست
بیشتر راه دل مردم بیدار زند
فتنه یی نیست که درچشم سخندانش نیست
دل زنار خنگ او به تپیدن نرسد
لذتی درخلش غمزهٔ پنهانش نیست
دشت وکهسارنوردیدوغزالی نگرفت
طوف گلشن زد ویک گل به گریبانش نیست
چاره این است که ازعشق گشادی طلبیم
پیش اوسجده گذاریم ومرادی طلبیم(۹)

ومحمد رضامایل نیزسروده به «شاعرنو» را اینگونه ردیف می بندد:

زمن به شاعرعصرقمربگو به ادب
که شعرخوب نه آنست کوشرر زانیست
به خون دل سخن خویش آب ورنگ بده
اگرزدل نخورد آب شعرگیرانیست
مصرعی ازقطره خونی بساز
بیتکی ازسازقانونی بساز

(c) ketabton.com: The Digital Library

زروی قافیه بگذر اسیرلفظ مباش
تلاش معنی باریک جاودانی کن
به خاکیان توپیامی زقدسیان آور
جهان توپر از نواهای آسمانی کن
نغمه راطوردیگرجولان بده
درتن الفاظ شیواجان بده...(۱۰)

نوآوری وابتکار اقبال درشکل ومحتوای شعردری، فقط منحصربه قالب یاد شده نمی باشد. اودرقالبهای دیگرشعرسنتی نیزدست به نوآوریهایی زده است. به نمونه یی ازمثمن گونه های وی توجه میکنیم:

عقل توحاصل حیات عشق توسرکائنات
پیکرخاک خوش بیا این سوی عالم جهات
زهره وماه ومشتری ازتورقیب یکدیگر
ازپی یک نگاه توکشمکش تجلیات
دررہ دوست جلوه هاست تازه به تازه نوبه نو
صاحب شوق وآرزو دل ندهد به کلیات

صدق وصفاست زنده گی نشو ونماست زنده گی
تاابد از ازل بتاز ملک خداست زنده گی...(۱۱)

واین هم نمونه هایی ازنوگرایی های اقبال درقالب ترجیح بند:

خیزکه درکوه ودشت خیمه زدابربهار
مست ترنم هزار، طوطی ودراج وسار، برطرف

(c) ketabton.com: The Digital Library

جویبار، گشت گل ولاله زار، چشم تماشابیار
خیزکه درکوه ودشت خیمه زد ابربهار
.....
خیزکه درباغ وراغ قافله گل رسید
بادبهاران وزید، مرغ نوا آفرید، لاله گریبان درید،
حسن گل تازه چید، عشق غم نوخرید
خیزکه درباغ وراغ قافلهٔ گل رسید
.....
بلبکان درصفیر، صلصلکان درخروش
خون چمن گرم جوش، ای که نشینی خموش،
درشکن آیین هوش، بادهٔ معنی بنوش،
نغمه سراگل بپوش
بلبکان درصفیر، صلصلکان درخروش....(۱۲)

نمونه یی دیگردرشباهت به قالبهای جدید:

گفتند فرود آی زاوج مه وپرویز
برخود زن وبابحرپرآشوب بیامیز

باموج درآمیز نقش دگرانگیز تابنده گهرخیز
من عیش هم آغوش ز دریا نخریدم
آن باده که ازخویش رباید نچشیدم
ازخود نرمیدم زآفاق بریدم برلاله چکیدم

(c) ketabton.com: The Digital Library

گل گفت که هنگامهٔ مرغان سحرچیست؟
این انجمن آراسته بالای شجر چیست؟
این زیروزبرچیست؟
پایان نظرچیست؟ خارگل تر چیست؟...(۱۳)

هرچند بیشترینه قالبهای شعری یی را که اقبال به منظوردرآغوش داشتن وپروردن افکار وباور داشت های خود به کارگرفت، شامل قصیده، قطعه، رباعی، مثنوی وغزل میگردد؛ اما به گونه یی که درنمونه های بالادیدیم اونه تنها دراستفاده ازقالبهای سنتی شعردری سرآمد روزگار بود. بلکه بانیروی خلاق وجولانگرخامهٔ ستبرش، توانایی واستعداد آنرا نیز داشت که گاه گاهی بافروریختن قالبهای کلاسیک شعر دری وکوتاه وبلند ساختن مصراع ها، به هم عصران خویش ثابت سازد که تبحر ودانش او درزبان وادب دری کمتر ازسایرسخنوران موفق وماندگار نوجوی زمان نیست.(۱۴) وازهمین جاست که ملک الشعرا بهار، ازشعرای توانمند وزبردست دری، در روزگار اقبال ویراچنین به توصیف نشسته است:

قرن حاضر خاصهٔ اقبال گشت
واحدی کزصد هزاران برگذشت
هیکلی گشت ازسخن گویی به پا
گفت« کل الصید فی جوف الغراء»

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعران گشتند جیش تارومار
وین مبارز کرد کار صد سوار...(۱۵)

وهم مولاناخال محمدخسته ازشعرای پرتوان کشور که باعلامه اقبال وآثارش محشوربود(۱۶) وی را چنین ستایش نموده است:

قبول خالق ومخلوق حضرت اقبال
که درفتوت اوفتنه زینهارآورد
خوشابه طالع وبخت رسای مادر دهر
پس ازقرون، چوفرزند کامگار آورد
الا به خطهٔ غرب ازپیام تومشرق
دیار خاوریان آب واعتبار آورد
جهان زبانگ و نالهٔ زبورعجم
به شوق وجذبه کهن تازه گیرو دار آورد
چه سوز بود خدایابه ساز این هنر
به رقص کابل وایران وهم تتارآورد
به آن صفات که اقبال مسلم است موصوف
به عمرها نتوانیم درشمار آورد...(۱۷)

قابل یاد کرد است که مولانا خسته بادریافت درایت وتوانمندی اقبال وخدمت بزرگی که اوباسرایش کلیات شعردری اش، به زبان وادب دری نموده است. سروده های دیگری نیزدرمدح اقبال دارد که درهمهٔ آنها افکار نوین وسازندهٔ اوبه ستایش گرفته شده اند(۱۸) اقبال خودش نیزبابیان اینکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

من فدای آنکه خود را دیده است
عصر حاضر را نکو سنجیده است...(۱۹)

به شرح این مهم پرداخته که وی همانسانی که «رموزبیخودی» رابه پرده گفته اسرارخودی رافاش ساخت مغزقرآن را برداشت و زبور عجمش نامیده با« بانگ درا» « پیام مشرق» رابازگفت...(۲۰) وباپژوهش ووقوف یافتن ازفلسفهٔ غرب وعرفان شرق(۲۱) برای انسان روزگارش پیام نوی اززیستن داد، قادر است تادر ادب عصرش نیزروحی تازه دمیده و« طرحی نوبرانگیزد»

درفرجام سخن به این نتیجه دست می یابیم که اقبال درکنار تفکر جدیدی که درعرصه های سیاسی، فلسفی و... داشت درزمینه شعردری نیزصاحب تفکروطرزکارجدیدی بود. اگربنا باشد در رابطه به ابعاد وسیع ابداع ابتکار ونوآوری های لطف آمیز این فرهیخته دوران در رابطه به شعردری ، اوراق زرین کلیات ماندگار شعرش رامرور نماییم، بی گمان میتوانیم به این حقیقت روشن وآشکار دست یابیم که هربرگی ازصفحات رنگین سروده های موصوف مشحون ازنوجویی ونوگرایی میباشد. نوگرایی اوگاه درمفهوم است وزمانی نیز درشکل ومحتوای شعردری وحقا که« عمق اندیشه ها وقدرتش برای بیان افکار عمیق سزاوار تحسین است.»(۲۲) ازهمین سبب بایسته دیده میشود تادر رابطه به ابعاد مختلف نوآوری های وی درشعردری پژوهشهای گسترده ترودامنه دار تری به عمل آمده وبدین وسیله شمه یی ازدین وحق بزرگی

(c) ketabton.com: The Digital Library

که علامه اقبال لاهوری نسبت به زبان وادب این سامان دارد، اداشده بتواند.

پی نوشتها :

۱- غلام یحیی فرهنگ، اقبال شاعر ومتفکر ماندگار، مجله اورنگ هفتم، ش ۳۹ انجمن ادبی هرات، خزان ۱۳۸۳، ص ۲۱.

۲- نیلاب رحیمی، اقبال ازنظر دانشمندان، مجلهٔ خراسان، ش ۵۴، حمل ثور ۱۳۸۳، ص ۵۶.

۳- کلیات اقبال لاهوری، به اهتمام پروین قائمی، انتشارات پیمان، تهران: ۱۳۸۲، ص ص ۱۸ـ۱۹.

۴- غلام یحیی فرهنگ، همان اثر، ص ۲۲.

۵- نیلاب رحیمی، همان اثر، ص ۵۹.

۶- همانجا، ص ۶۱.

۷- سیدعلیشاه روستایار، مراحل تحول شعردری، مجلهٔ خراسان، ش ۵۶، اسد سنبله ۱۳۸۳، ص ۵۸.

۸- محمد فاضل شریفی، روند شعرنو درافغانستان، جهت ترفیع معاون محقق، اکادمی علوم افغانستان، کابل: ۱۳۸۴، ص ۵۵.

۹- کلیات اقبال، ص ۲۳۱.

۱۰- اسدالله حبیب ادبیات دری درنیمهٔ نخستین سدهٔ بیستم، نشرات ملتهب، پشاور: ۱۳۸۱، ص ۱۳۵.

۱۱- کلیات اقبال، ص ۲۵۵.

۱۲- همان اثر، ص ۱۹۵.

۱۳- همانجا، ص ۲۰۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴- محمدآصف گلزاد، کاوش گونه یی درشعراقبال مجلهٔ خراسان. ش ۶۰، حمل ثور ۱۳۸۴، ص ۳۴.
۱۵- غضنفر علی اف. سخنی چند درباره... مجلهٔ سخن، دورهٔ هفدهم، ش ۱۰، تهران: ۱۳۴۶، ص ۹۶۴..
۱۶- محمدآصف گلزاد، مولانا خال محمد خسته وآثار او مجلهٔ خراسان، ش ۴۹، جدی حوت ۱۳۸۱، ص ۸۴.
۱۷- خال محمدخسته، رمزحیات، به اهتمام مولوی عبدالرووف، دهلی: ۱۳۵۵ق، ص ص ۱۰۸۱۰۷.
۱۸- محمدسرور پاکفر. مولاناخال محمدخسته درهند، مجلهٔ خراسان، ش ۵۵، جوزا سرطان ۱۳۸۳، ص ۹۰.
۱۹- کلیات اقبال، به کوشش احمدسروش، انتشارات سنایی، تهران: ۱۳۸۱ه ص ۳۷۰.
۲۰- عبدالله بختانی خدمتگار، شرق آسیا... مجلهٔ خراسان، ش ۵۸، قوس جدی ۱۳۸۳، ص ۱۲۲.
۲۱- اسدآسمایی، خودی نزدهیگل، نیچه واقبال، مجلهٔ ژوندون، ش اول ودوم، حمل سنبله ۱۳۷۴، ص ۲۹.
۲۲- جلیل صابری هروی، شعرای عصرحاضرافغانستان، جلداول، انتشارات نوند، مشهد: ۱۳۸۱، ص ۱۶۸.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهندوی عادله انوری
عضو دیپارتمنت دری پوهنتون تعلیم و تربیه

نگاهی به اقبال شاعر مرز شکن پارسی گوی

محمد اقبال فرزند شیخ نور محمد لاهوری از شاعران واز نوابغ شرق در (۱۲۵۶) خورشیدی در سیالکوت لاهور با جهانیان پیوست ودر (۱۳۱۷) خورشیدی با دار فانی پدرود گفت. شاعر آزاد منش لاهوری نه تنها به لاهور که به مردمان هر گوشه یی این کرهٔ خاکی که با شعرش آشناست و کلامش را دوست میدارد پیوند دارد به خصوص جغرافیای پارسی گویان که اقبال را سخت به خود گرویده بود واین زبان را گرامی میداشت و به این زبان شعر میسرود. امروز در افغانستان به خصوص در پوهنتون ها از دیوان اقبال به منظور تحقیقات علمی استفاده به عمل می آید وزیب هر کتابخانهٔ دری زبانان است. دراشعارش ارادت واحساس نیکی نسبت به ملت افغانستان نهفته است؛ مثال:

سرزمینی کبک او شاهین مزاج
آهوی او گیرد از شیران خراج

اقبال دربیشتراشعارش درس تربیت میدهد ، تربیت از نظر وی سه مرحله دارد، مرحله اول) اطاعت:

دراطاعت کوش ای غفلت شعار
میشود از جبر پیدا اختیار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تا کس از فرمان پذیری کس شود
آتش ار باشد زطغیان خس شود

مرحلهٔ دوم)ضبط نفس:

نفس تو مثل شتر خود پرور است
خود پرست وخود سوار وخود سر است
مرد شو آور زمام او به کف
تا شوی گوهر اگر باشی خزف

مرحلهٔ سوم)نیابت الهی:

تا جهان باشد جهان آرا شوی
تاجدار ملک لا یبلی شوی
نایب حق همچو جان عالم است
هستی او ظل اسم اعظم است

تصوف وعرفان مکتب بزرگ اندیشه وعمل است . اقبال در دامان این مکتب چنگ زد وبه کلامش رنگینی داد ، این مکتب را از تاثیر پذیری مولانا وارادتش به این شاعر بزرگ به دست آورد:

رومی از احوال جان من خبیر
گفت میخواهی دگر عالم بگیر

گفته میتوانیم که افکار علامه اقبال به نحوی در گرو اندیشهٔ مولاناست تا جایی که بیت هایی ازمولانا را تضمین کرده است؛ مثلا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای که باشی درپی کسب علوم
با تو میگویم پیام پیر روم
علم را برتن زنی ماری بود
علم را بردل زنی یاری بود

وی با مردم و سرزمین افغانستان پیوند عجیبی داشت؛ شعری که از او تا امروز ورد زبان ماست، هرلحظه این پیوند را مستحکمتر میکند:

آسیا یک پیکر آب وگل است
ملت افغان درآن پیکر دل است

علامه اقبال قبل از این که به افغانستان مسافرت نماید از اندیشه های بزرگانی دری زبان ؛چون :مولانا علی هجویری، سنایی غزنوی، مولانا نوالدین عبدالرحمن جامی وسید جمال الدین الهام پذیر بود وکسانی؛ چون : محمود غزنوی، احمد شاه باباو شاه امان الله را وصف نموده بود.وی به دعوت نادرشاه در (۱۹۳۳م.) به افغانستان مسافرت کرد.

اقبال، با خاطرات کابل شعرش را رنگ وبو میدهد وبوی خوش وعطر عنبر سای آن را با با تمام وجود احساس کرده است، وی کابل را خطهٔ جنت نظیر یافت؛ شعار ذیل مطداق این ادعاست:

شهر کابل خطهٔ جنت نظیر
آب حیوان از رگ تاکش بگیر

چشم صایب از سوادش سرمه چین
روشن وپاینده باد آن سرزمین

(c) ketabton.com: The Digital Library

وقتی به مزار ظهیر الدین بابر شاه رفت چنین سرود:

خوشا نصیب که خاک تو آرمید اینجا
که این زمین زطلسم فرنگ آزاد است

زمانی که به شهر غزنی رفته ودرودیوار از هم گسیخته آنجا را دید درحسرتش چنین گفت:

خیزد از دل ناله ها بی اختیار
آه زان شهری که اینجا بود یار
آن دیار وکاخ وکو ویرانه یی است
آن شکوه فال و فر افسانه یی است

درمورد قندهار میگوید:

قندهار آن کشور مینو سواد
اهل دل را خاک او خاک مراد
رنگ ها، بو ها ،هواها،آب ها
آب ها تابنده چون سیماب ها

چنانکه او به زبان وکشور ما ارادت داشت ، بزرگ مردان ادب پرور ما نیز حس متقابل را داشتند؛ مثلا قاری عبدالله از شاعران چیره دست در مرگ علامه اقبال احساسش را چنین ابراز کرد:

باید به نارسایی بخت دژم، گریست
کاقبال را گذاشت که زود از جهان برفت
افتاد گوهری زکف دهر روی خاک
بیچاره دهر بین که براو این زیان برفت

(c) ketabton.com: The Digital Library

مایل هروی نیز علامه اقبال لاهوری را شاعر شوریده ، خود آگاه وآسمان فضل ودانش دانسته وی را می ستاید :

شاعر شوریدهٔ خود آگهی
آسمان فضل ودانش را مهی
درنیستان دلش سوز نفیر
گرم ره، گرم تپش، صاحب ضمیر

اقبال لاهوری درنهضت بیداری شرق سهم بزرگی داشت وبه پاس خدمات بزرگ وارادتش به زبان وادب دری مورد تمجید شاعران و نویسنده گان افغان قرار گرفته است؛ چنان که وقتی استاد خلیل الله خلیلی به آرامگاهش در لاهور رفت ؛ احساس خود را چنین بیان نمود:

تربت اقبال را کردم طواف
دولتی دیدم در آنجا بی خلاف
مشت خاکش برده برگردون سبق
تابد از هر ذره اش انوار حق

میر بهادر واصفی شاعر فی البدیهه گوی زبان دری اقبال را در پارچه شعری عروج ناز اقبال سخن وعارف آزاده گوهر نهاد گفته است :

ای عروج ناز اقبال سخن
غرق نور از تو پروبال سخن
توای ای علامهٔ لاهور زاد
عارف آزادهٔ گوهر نهاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

درنتیجه میتوان اقبال را شاعر آزاده واقبال سخن شمرد و ارادتش به ملت افغان در حدی بود که شعرش آیینه داراین ادعاست وندای احساس متقابل را نیز دریافت.اقبال شاعر فرداست بدین معنا که با هنجار شکنی درقالب های کلاسیک مالک ابتکار ونوآوری شد در نهایت میتوان این اذهان کرد که اقبال شاعر مرز شکن است ومرز نمیشناسداو به همه جغرافیای شعروادب پیوند تنگاتنگ داردودرفش اقبال شعرش در همه جا در اهتزاز است شعر این شاعر چند بعدی است پیشنهاد من به فرهنگیان وادب دوستان این است تا با این نوشته ها وبزرگ داشتها از مقام ادبی وعلمی این نابغهٔ شرق اکتفا نکرده با برنامه های وسیع تر به کاوش بوی اندیشه های گرانبار این ابر مرد ادبیات پرداخته وزوایای پنهان کلامش را با تحقیقات پر بار به جامعهٔ امروزی به معرفی بگیرند تا باشد حق این شاعر را به نحوی از انحا ادا کرده باشیم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څېړندوی رفیع الله نیازی
د سیمه ییزو مطالعاتو د مرکز رییس د وینا متن :

له افغانستان او افغانو سره د اقبال د مینې لاملونه

د غونډې درنو ګډونوالو خویندو او وروڼو !

السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته !

له اقبال پوهنې او اقبال سره زما د معرفت لړۍ د هجرت له مهاله پیل شوې ده. موږ د پښتونخوا د چارسدې ولسوالۍ شبقدر ډېرۍ سیمې ته نږدې د مهاجرینو په یوه کمپ کې ژوند کاوه. زه په افغان کمشنرۍ ښوونځي کې زده کوونکی وم. ددغه ښوونځي په درسي نصاب کې د نورو مضامینو تر څنګ یو مضمون اردو ژبې وه او اردو ژبې دا مضمون له لومړي ټولګي څخه تر دولسم ټولګي پورې د نصاب برخه و. په دغه مضمون کې به هر کال بیلابیل درسي عنوانونه وو، سم راته نه دي په یاد، خو غالباً د دویم ټولګي د اردو ژبې مضمون په کتاب کې یو لوست د (علامه اقبال لاهوري) په نامه و او تر دغه سرلیک لاندې د اقبال د اردو ژبې د شعر دا بیت هم لیکل شوی و، چې :

لب پے اتی ھے دعا بن کی تمنا میری
زندگی شمع کی صورت ھو خدایا میری

دا بیت مې له هماغه مهاله تر اوسه پورې په ذهن کې پاتې دی، خو په دومره توپیر چې هغه مهال زه د اقبال ددې بیت په ژوره معنا نه پوهېدم او بیا د وخت په تېرېدو چې څومره زما زده کړې ډېرېدې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ادب سره زما لېوالتيا ډېرېده،نو د اقبال ژوند، شاعري ، فکر، افغانستان ته راتګ، له افغانانو سره مينه او نورې برخې هم زما دازادې مطالعې برخې وګرځېدې او په اړه يې زما د معلوماتو پانګه غښتلې شوه او چې کله هم په افغانستان ، پښتونخوا او يا پاکستان کې د اقبال په اړه کوم نوی اثر چاپ شوی او نوي معلومات مخې ته راغلي هغه مو لوستي او دا لړۍ به همداسې روانه وي. اقبال افغانستان ته راغلی، امان الله خان ته يې شعر ويلی، سلطان محمود غزنوي ته يې شعرونه ويلي، د احمدشاه بابا پر مزار يې قصيده ويلې، کابل يې په خپله شاعرۍ کې ستايلی، خوشحال خان خټک يې ياد کړی، په خپلې شاعرۍ کې يې پښتانه خطاب کړي او په ټوله کې يې د سيمې په کچه د افغانستان موقعيت داسې مهم ارزولی، چې ابادي او سوکالي يې د ټولې سيمې ابادي او سوکالي ګڼلې او بربادي يې هم ورته د ټولې سيمې بربادي ګڼلې ده . دلته ډېرو نورو مشرانو او پوهانو نړۍ هغه ټول شعرونه تاسو ته وويل، چې اقبال په ټوله کې د افغانستان په اړه ويلي، زه غواړم پر دې وغږېږم، چې اقبال ولې دې سيمې او ددې سيمې اوسېدونکو او ددې سيمې مشاهيرو ته په خپله شاعرۍ کې دومره درناوی کړی او ډېر يې په عزت او عظمت ياد کړي دي، دا څو دلايل او څو برخې لري ،چې دلته ورته اشاره کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ – د اقبال د اسلامي فکر سرچينه : نړۍ هغو ټولو څېړونکو چې د اقبال په اړه يې څېړنې کړي ، په خپلو څېړنو کې يې دې ته اشارې کړي، چې ګويا د اقبال ټوله شاعري د اسلامي فکر زېږنده ده او اکثر مسايل يې د اسلامي فلسفې په اړه کې بيان کړي دي . په افغانستان او سيمه کې د هڅاند، محرک او په نوي انداز کې د اسلامي فکر او اسلامي فلسفې بنسټګر ارواښاد سيد جمال الدين افغان و . د سيد د فکر پلوشې په افغانستان، پخواني هندوستان، ايران، ترکيې ، مصر، عراق او اروپا کې په خورا ځير کانه ډول خپرې شوې او ډېر خلک تر اغېزمن شوي دي. ډېر څېړونکي په دې اند دي، چې اقبال هم د سيد جمال الدين افغان له اسلامي فلسفي فکره اغېزمن شوی او په پخپلو اثارو کې يې ور ته انعکاس ور کړی دی، نو له دې سيمې او ددې سيمې له خلکو سره د اقبال د مينې په خورا ډېرو لاملونو کې يو لامل د سيد جمال الدين افغان له فکره د اقبال اغېزمنتيا په ګوته کوي.

۲ – په برصغير کې د اسلام په خپرېدو کې دافغانانو ونډه : اقبال چې له اړه کشميرۍ دی او نيکونه يې د کشمير له برهمنانو څخه وو، کله چې د دوی کورنۍ د اسلام په دين مشرف شوې وه ، نو ددې سيمې د تاريخ او په ځانګړې ډول په برصغير کې د اسلام د تاريخ له مطالعې پردې پوهېدلې و، چې په دې سيمه کې ددې مبارک الهي دين په خپرېدو کې دافغان مشرانو رول خورا ستر او د درناوي وړ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقبال ته دا څرګنده وه ،چې سوري، غوري، غزنوي، لودي او ابدالي افغاني کورنيو او په دغو کورنيو پورې اړوندو افغاني مشرانو په پخواني هند کې د اسلام په خپرېدو کې څومره ستر رول لوبولی دی. دا هم ورته څرګنده وه،چې کله هم په برصغير کې پر مسلمانانو باندې کومه سخته راغلې، د نورو سيمه ييزو اديانو د پيروانو له لوري له کوم ګوابښ او خطر سره مخامخ شوي، نو افغاني مسلمانو مشرانو د سيمې د مسلمانانو د نجات او مرستې لپاره نه يوازې دا چې مرسته کړې او هغوی يې له ستونزو خلاص کړي ، بلکې عملا يې د مسلمانانو د نجات لپاره قربانۍ ورکړي دي. په دې اړه ډېر تاريخي اسناد شته زه نه غواړم د هر يوه يادونه وکړم، خو د بېلګې په ډول به د هندوستان د مشهور ديني عالم او د قران کريم د مفسر شاه ولي الله دهلوي د هغه ليک يادونه وکړم، چې د معاصر افغانستان بنسټګر احمدشاه ابدالي رحمة الله عليه ته يې راستولی و او ليکلي يې وو، چې د هند مسلمانان په خورا سخت حالت کې دي او د نورو سيمه ييزو اديانو له ظلم سره مخامخ دي او تاسو زموږ مرسته وکړئ، چې بيا احمدشاه بابا د هغوی د مرستې لپاره هند ته ولاړ.اقبال له بخارا څخه تر کلکتې پورې سيمه کې د افغانانو په واکمنۍ، د دوی له مدنيت، واک او ځواک څخه هم خبر و او په معاصره دوره کې له انګرېزانو سره د افغانانو دمبرانو ځينې برخې خو يې ان له نړۍ هم څارلې وې، نو د يوه مسلمان په توګه اقبال په سيمه کې د اسلام د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپرولو په برخه کې د افغانانو د هلو ځلو او هڅو نه یوازې دا چې مننه وی دی، بلکې د خپل ځان په ګډون ددې سیمې نړۍ ټول مسلمانان د افغانانو د احسان پوروړي ګڼي او دغه ټولې خبرې د اقبال په اثارو کې له ورایه څرګندیږي، نو له افغانانو او له افغانستان سره د اقبال د مینې دویم ستر لامل پوهانو او څېړونکي په سیمه کې د اسلام د مبارک دین په خپرېدو کې د افغانانو رول ګڼي.

۳ – فرهنګي او کولتوري اغېز: که څه هره ټولنه او انساني طبیعت د خپلې ټولنې د جوړښت، تاریخ، دین، عقایدو، دودونو، جغرافیې او چاپېریال له هر ډول پېښنو اغېزمن وي او ځینې کړنې، دودونه او رواجونه تر ډېره وخته ان که دین او عقیده یې هم بېله شوي ورسره پاتې وي، لکه د پښتانې هند په مسلمانانو کې هم د خپلو پښتانیو نیکونو او ادیانو ځینې کولتوري او فرهنګي دودونه او کړه وړه پاتې دي، خو د اسلام د مبین دین له خپرېدو سره د سیمې په فرهنګي او کولتوري جوړښت کې خورا بدلون هم راغی. پر هندوستان د افغانانو د څو پېړیو واکمنیو د سیمې دمسلمانانو پر کولتور او فرهنګ هم ډېر اغېز وکړ او که داسې ووایو، چې په برصغیر کې د اسلامي فرهنګ او کولتور په دودولو او خپرولو کې د افغاني واکمنانو رول خورا څرګند دی. پوهان او څېړونکي د اقبال په فکر او اثارو کې د اسلامي فرهنګ د ارزښتونو شتون هم له افغاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي فرهنګ څخه اغېزمن ګڼي او دا چې د افغاني فرهنګ ځینې برخې د اقبال په شاعرۍ کې څرګندیږي، لامل یې هم همدغه دی.

۴ – د افغانستان ستراتیژیک موقعیت :

نه یوازې افغانستان بلکې د پښتونخوا سیمې د اقلیم د بدلون او اب هوا له مخې په جغرافیوي لحاظ د مرکزي اسیا برخه ده ، ورسره افغانستان د ټولې اسیا زړه هم یادشوی او د سوپلې اسیا، مرکزي اسیا او منځنۍ ختیځ تر منځ د نښلوونکي هېواد په توګه هم یادېږي، خو علامه اقبال افغانستان د اسیا د زړه په توګه یاد کړی دی. اقبال وایي که د اسیا دا زړه ارام و، ټوله اسیا به ورسره ارامه وي ، خو که دا زړه نارامه و، نو ټوله اسیا به ورسره نارامه وي، نو د اقبال دا وینا او وړاندوینه نن سبا سل په سلو کې رښتیا ده . پخوا د سیمې ځینو وګړو دا فکر کاوه، چې د افغانستان جګړه د افغانستان خپله کورنۍ مسئله ده او په دوی پورې اړه لري، خو دوخت په تېرېدو دا روښانه شوه، چې ددې جګړې داور لمبې د سیمې نورو هېوادونو ته هم ورسېدې او اوس اوس خو دا جګړه بیخې دمنځنۍ اسیا او سوپلي اسیا ډېرې برخې نه یوازې دا چې ګوابنې ، بلکې وخت ناوخت په کې د جګړو او بریدونو پېښې کېږي .

نو درنو ګډونوالو او پوهانو د سیمې ستونزو ته په کتو یوازې دا مهمه ده ،چې د اقبال دورځې د نمانځلو سره سره دې د اقبال مینه وال باید د اقبال د افکارو د خپرېدو او عملي کېدو لپاره کار وکړي، هغه سیمه او خلک چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقبال په خپلو اثارو کې ورته په ډېر درنښت قایل شوی او د دې درنښت دلایل هم مخکې ذکر شول. نن سباله سختو ستونزو سره لاس او ګرېوان ده او ستونزې د هرې ورځې په تېرېدو لا پسې ډېرېږي. که نن د سیمې هېوادونو او په ځانګړې ډول د اقبال لا رویانو د سیمې ددغه روان ناورین په برخه کې غفلت وکړ او بېغوري يې وکړه، نو د هغې ورځې انتظار دې کوي، چې ددې اور لمبې د دوی د کاله تر نغري ورسېږي او هغه وخت به بیاډېر ناوخته وي.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

محقق برهان الدین نظامی

شقایقی ازگلستان زنده گی
وطرزبینش علامه اقبال لاهوری

نعره زد عشق که خونین جگری پیداشد
حسن لرزیدکه صاحب نظری پیداشد
فطرت آشفت که ازخاک جهان مجبور
خودگری، خود شکنی خودنگری پیداشد
(پیام مشرق: ۲۳۶)

محمداقبال، فرزند شیخ نورمحمد وامام بی بی (پیشگامان عرفان وتصوف اسلامی)، در۱۸ حمل ۱۲۵۹ه ش مطابق ۹ نوامبر ۱۸۷۷ میلادی درشهرسیالکوت پنجاب دیده به جهان گشود. نیاکان وی ازبرهمنان عالی رتبه کشمیربودند؛ درزمان سلطنت شاه زین العابدین (۸۷۲ـ ۸۷۷) به دین مقدس اسلام مشرف گردیدند، اقبال به این انتساب چنین تصریح میدارد. (۲)

تنم گلی زخیابان جنت کشمیر
دل ازحریم حجازو نوازشیرازاست
(می باقی: ۲۷۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرابنگرکه درهندوستان دیگرنمی بینی
برهمن زادهٔ رمزآشنایی روم وتبریزاست
(زبورعجم: ۱۳۰)

نخستین آثارنبوغ دراقبال : به محض اینکه اقبال هنوزدرسن چهارسالگی نه رسیده بود، که گوشش به مفاهیم ومطالب، فصوص الحکم وفتوحات مکی محی الدین ابن عربی اندلسی انس گرفته بود. درمدت کم جلب توجه استاد ودوست پدرش شمس العلما سید میرحسن قرارگرفت ، واورا مجذوب خویش ساخت. همچنان دربین همصنفیان خویش سرآمدشاگردان گردید، دردورهٔ دبستان چند روز بنابه دلایل نتوانست به درسهایش حاضرگردد. هنگام ورودش به صنف استاد پرسید« اقبال! چرا این قدربه دبستان دیرمی آیی؟ او بالبخند کودکانه وچهره ای متفکرانه، استاد را چنین پاسخ داد« اقبال همیشه دیرمی آید.» آموزگاربه این جواب کنایه آمیزاو لبخندی زد وآفرین گفت؛ زیرااقبال درین جواب ازنام خود به عنوان کنایه ازبخت وشانس آدم ها استفاده نمود. (۳)

مطلب دیگری ازاستعداد بلنداقبال : سیدمیرحسن استاد وی، کودکی ازعزیزانش را درکنارخود گرفته بود، وازخانه بیرون رفت واقبال همرایش بود؛ بعدازمدت کوتاه استاد خسته شدوگفت: «اقبال! کمی این احسان را بردار؟» تااینکه اقبال خسته شد وآن طفل را جلومغازه گذاشت تاقدری خستگی وی مرفوع گردد. سیدمیرحسن متوجه شد وگفت : « بغل کردن این بچه برای توهم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشواراست؟» اقبال باواژه ها بازی کرد و گفت : « خیراستاد ! احسان شمابسی گران است. »(۴) دراینجانیزباذکرنام احسان مهربانیهای استاد را بیادآورد که ارزش گران ازاین زحمت را دارد.

به محض اینکه شهرت وآوازۀ اقبال درشبه قارۀ هند درگوشهاطنین انداز گردید، آنهم درزمان متعلمی. هنگامیکه اقبال از (اسکاچ میشن کالیج) به خانه آمد، پدرش ازاستادان وازوضعیت درسی اش پرسید. وی توضیحات کامل پیرامون وضعیت درسی وجایگاهش دربین اقرانش را به پدرش ارائه نمود. سپس نورمحمد دست برشانه اش گذاشت وبه چشم های درخشانش خیره شد آنگاه گفت: « دلم میخواهد دربرابرزحمت های که برای تحصیل تومیکشم، برایم پاداشی بدهی؟» اقبال پرسید: « چه پاداشی؟ من کوچیزی ندارم» نورمحمد گفت« خدمت به اسلام همین ! » تااینکه مراحل آزمون ازمکتب تداوم درس را به دانشگاه لاهورکشانید واقبال به شهرت خود همه روزه می افزود. تااینکه خبرآمد پدرش دربستربیماری است. وی غرض عیادت پدرش به سیالکوت رفت وازوی پرسید: « آن عهدی راکه من برای خدم به اسلام باشمابستم ایفاکردم یاخیر؟» پدرش دربسترمرگ گواهی داد: « توپاداشی مرا پرداخته ای »(۵)

بااینکه اقبال باسرایش اشعارشورانگیزش شهرت خویش را درحلقات ادبی گسترده ش داده بود، اما قرأت دومنظومه خویش ذیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان« ناله ای یتیم» درسال ۱۸۹۹م درانجمن حمایت اسلام درلاهور ودیگری نیزدرانجمن حمایت اسلام درلاهورذیل عنوان «خطاب یتیم به هلال شب عیدفطر» درسال ۱۹۰۲م جایگاهش را درمقام نخست شخصیت های ادبی شبه قاره هند قرارداد.

اما آنچه بیشتر درزنده گی اقبال تأثیرانداخت همان معرفت وی بااستاد(سرتوماس آرنولد) دانشمندانگلیسی بود، که مدت چندین سال دردانشگاه های مختلف هندتدریس نمود. تحول بزرگی دراندیشهٔ اقبال چون شمس برمولانا، گذاشت. وی تاحدی به آن استاد خود تمایل داشت که هنگام عزیمت آرنولد به لندن ابیات زیبای که درآن احساس قلبی وی نسبت به استادش ملموس است. میتوان سراغ نمود.

تا ز آغوش وداعش داغ حسرت چیده است
همچو شمع کشته در جسم نگه خوابیده است
ابر رحمت دامن از گلزار من بر چید و رفت
اندکی بر غنچه های آرزو بارید ورفت

وبعدهم حسب درخواست آرنولد غرض تحصیلات مقطع دکتورا به اروپاسفرنمود، درآنجابامشاهدهٔ جو عمیق ازفاشیزم وملیت پرستی که سرزمین اروپارا دچارانحطاط وسردرگمی قرارداده بود. تغییردراندیشه اقبال رونماگردید. بعدازآن دیگراقبال یک شاعرهندی نبود، بلکه بابرداشت او ازقضایای بزرگ جهان درارایهٔ نظریات احیاگرانه شرق برآمد، تابتواند شرق خوابیده به خصوص مسلمین را

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیدارنموده آنها را به تاریخ بزرگ وپردرخشش نیاکان واجدادشان متوجه نماید، تا عظمت شرق را دوباره برگردانند.(۶)

اینجاست اقبال پایانامهٔ دکتوراخویش را «سیرفلسفه درایران» برمی گزیند. وبه مطالعه کتب معتبرفارسی دری همت میگمارد وزبان فارسی را به عنوان زبان رساوسهل برای ابلاغ اندیشه ها وپیام بیداری کیان انسانی واسلامی انتخاب می نماید. فلسفه خودی ورموزبیخودی را طرح نموده سرافرازیهای زنده گی را درپیمودن راه عزت، استقلال وآزادزیستی میداند ودراین مسیردیگران را تحریک وذهنیت میدهد، تا راه مردانه زیستی وآزادمنشی را پیشه گیرند.

درجهان نتوان اگر مردانه زیست
همچو مرد ان جان سپردن زندگی است
توکه ازنور «خودی» تابنده ای
گر «خودی» محکم کنی پاینده ای

چون اقبال شاعرهمه مکانها وهمه اندیشه ها است، بابرگزیدن انسانیت بعنوان محورفکری، شعر خودرا ازقیدزمان ومکان آزاد نموده، شاعری را به یکی ازبزرگترین سرچشمه های الهام تبدیل نموده است. اقبال ملت های مسلمان را به وحدت فرامیخواند ورمزو راز سربلندیشان را نیزدراین پدیده احساس میکند واینهارا ازمرزبندیهای بی اساس وناسالم برحذرداشته اصل واقعیت حیات اسلامی را برای ملل اسلام چنین بیان میدارد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملت ازیک رنگی دلهاستی
روشن ازیک جلوه این سیناستی
اهل حق را حجت ودعوایکی است
خیمه ها ازهم جدا، دلهایکی است
ازحجازوچین وایرانیم ما
شبنم یک صبح خندانیم ما
کثرت هرمدعی وحدت شود
پخته چون وحدت شود ملت شود
لاإله سرمایهٔ اسرار ما
رشته اش شیرازهٔ افکارما

اقبال یکی ازچالشهای بزگی که جوانان شرق بخصوص مسلمانها به آن مصاب گردیده اند، تقلیدکورکورانه وبی دون تفکیک خیروشراینها ازغرب است. اوآنهارا ازاین گرایش شدیداً برحذرداشته وبابیان شیوامطلب را چنین بیان میدارد.

آدمیت زارنالیدازفرنگ
زندگی هنگامه برچیدازفرنگ

امیدواری، راه وصل وطلوع خورشیدنوین را دربسترفرهنگ وادب شرق برای نسل مردم نوید میدهد.

پس چه باید کرد ای اقوام شرق؟
بازروشن می شود ایام شرق
درضمیرش انقلاب آمدپدید
شب گذشت وآفتاب آمد پدید

(c) ketabton.com: The Digital Library

البته باید گفت اقبال اندیشه جهانبینی خودرا درچوکات فلسفه خودی بیشتربه زبان شعرونظم بیان داشته وتعریف که اقبال ازاین دومفهوم میکند چنین است. وی میگوید: « حقیقت فلسفه وشعرچیست؟ حقیقت فلسفه وشعرحرف تمنا وآرزو است. که گوینده جرأت ندارد آنرا روبروبه زبان آورد. »

دکترشهین دخت مقدم صفیاری درتوجیه ازاین نظراقبال اندیشه وی را چنین بازگومی نماید: « اقبال معتقداست که پیامبر «صلی الله علیه وسلم» اولین کسی است که مفهوم کامل حقیقت را که مبنای کامل فلسفه است به بشریت می دهد بهمین جهت اقبال توصیه می کندکه هرفلسفه ای که مبتنی برمفهوم نبوی نباشد. ناقص است وفقط عشق به خدا است که میتواند شالودهٔ فلسفه انسانی وجهانی را پایه گزاری نمایدواساس این عشق همان خضوع وخشوع وتسلیم کامل به پیامبراست. اقبال همه راه ها وروش ها ومنزل های فلسفی وروحی خویش را بابینش وجهت یابی ایمان وعرفان اسلامی پیمود ودست آوردسفرها ومطالعات خودرا که درمغرب زمین ساخته وپرداخته شده بود. درطَبَقِ اخلاص به هم وطنانش تقدیم کرد. »

شرق حق را دید وعالم را ندید
غرب عالم دید و اندروی خزید (۷)

اقبال بااین برداشت که ازوضعیت جهان داشت. ازگوشه گیری وعزلت که صفت ناپسندیدهٔ جمعی ازصوفی مسلکان. که دست ازدنیاشسته وبه کنج خلوت نشسته ودر بروی خلق بسته اندبیزاراست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مسلکی که مردم را اززندگی وتلاش بدور داشته وازحقایق مهجوردارد واز وقایع جهان غافل نگهدارد، زهری مهلک دانسته وپرهیزازآن را توصیه نموده است. (۸)

قبای زندگانی چاک تاکی
چو موران آشیان درخاک تاکی
به پرواز آی وشاهینی بیاموز
تلاش دانه درخاشاک تاکی

اقبال پیروی مکتب خدمت به خلق وکوشش وتلاش است.

زندگی جهداست واستحقاق نیست
جزبه علم انفس وآفاق نیست

اقبال بی ریا وبی تکلف دنباله روعرفان واقعی است، پایه واساس فکر وفلسفه او گرفته شده ازقرآن واسلام است. وی تاکیدمیورزد روشنفکران متعهدباید چهارچوب فکری خودرا باقرآن واسلام تطبیق دهند، زیرابدون آن بی چهره وبی هویت خواهندشد.

اقبال داعیهٔ همبستگی مسلمین را بالانموده آنان را به مبارزه ازتجاوزبیگانه گان به معمارحرم فرامیخواند. وی باورمنداست که مقدس ترین حریم، حرم دل است وکعبه دل را برکعبه گل برتری هااست وتاحرم دل ازسیاهی ها پاک نگردد کارمسلمانان طوریکه میخواهند به سامان نه میرسد.

فریاد از افرنگ و دلاویزی افرنگ
فریاد زشیرینی وپرویزی افرنگ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عـــالم همـــه ویرانـــه زچنگیـــزی افرنـــگ
معمارحـــرم بازبـــه تعمیرجهـــان خیـــز
ازخـواب گـران، خـواب گـران، خـواب گـران خیـز
ازخـــــواب گـــــران خیـــــز
(زبورعجم: ۱۴۰)

اگرانسان خودرا نشناسد، درحقیقت زندگی را نشناخته است.

بـــرون ازورطـــهٔ بـــودو عـــدم شـــو
فـــزون تـــرزین جهـــان کیـــف وکـــم شـــو
خـــودی تعیمـــرکن درپیکرخـــویش
چـــوابراهیم، معمارحـــرم شـــو(۹)

اقبال عمل را مقصود حیات میداند، عمل است ارزش آدمی نزدخداوخلق بلندمیبرد«وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (توبه: ۱۰۵) یعنی: بگوای محمدانجام دهید کارها را زیرا خداوند، پیامبرش ومسلمانان میبینند کارکردشمارا. اقبال عقیده دارد که حیات مبتنی برفعالیت مستمراست. وی همیشه برمبارزهٔ مستمر تاکیددارد:

حـــدیث بـــی خـــبران اســـت بازمانـــه بســـاز
زمانـــه باتونســـازد توبازمانـــه ســـتیز

اما اقبال میگوید: « اگرزمانه باتونسازد توبازمانه بستیز ».

او پیوسته درتلاش است تاراه رسیدن به مقصود ونجات این ملت درمبارزهٔ دوام دار خسته گی ناپذیرجستجونماید وبدین منوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بامشاهدهٔ مظاهری ازبی خبریهای مردم مشرق ونابسامانی های زندگی آنهارا دیده وازطرف سنگینی دیوارهای سهمگین وبهم فشردهٔ تمدن غرب را به روح انسان احساس کرده. ازاین روفکرش متوجه به یکی ازمهمترین مسائل روزگارمایعنی «شرق وغرب» نموده اکسیرنجات بخش را درتمسک به عروت الوثقی محمدی میداند؛ یگانه راه کامیابی را درپیمودن راه عزت وشکوه ونه ترس بودن ازناملایمات زندگی برمیشمارد. (۱۰)

بیاساقی نقاب ازرخ برافکن
چکیدازچشم من خون دل من
به آن لحنی که نی شرقی نه غربی است
نوائی ازمقام «لا تخف» زن
(ارمغان حجاز: ۴۵۴)

اقبال بااینکه یک عارف وپارسااست، نقش عقل را درتعیین مسیردرست، پرارزش جلوه داده آن را مبین تفکیک نیروها میداند وعقل را بدونوع تقسیم میکند.

عقل خودبین دگرو عقل جهان بین دگراست
بال بلبل دگرو بازوی شاهین دگراست

وی بارومنداست. آنگاه که عقل همراه ومطیع دل واساس آن برکتاب وحکمت مبتنی باشد، می تواند ابناء بشررا ازگمراهی وضلالت رهانیده، به راه مستقیم ورستگاری رهنمون گرداند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برگ وسازما کتاب وحکمت است
این دوقوت اعتبارملت است

اما آن فلسفه اقبال که جزی ازجهان بینی اوراتشکیل میدهد تاکیدبیشتربرآن دارد. استقلال نفس است. همراه بامبارزه ومجاهدهٔ طبع فعال ووقاداو. که آرام وآرامش نمی خواهد. (۱۱)

زشرر ستاره جویم زستاره آفتابی
سرمنزل ندارم که بمیرم ازقراری
دل عاشقان بمیرد به بهشت جاویدانی
نه نوایی درد مندی نه غمی نه غم گساری
(جاویدنامه: ۲۵۵)

اقبال بارومنداست پیامبراولین کسی است که مفهوم کامل حقیقت جهان را که مبنای کامل فلسفه است به بشریت می آموزد. عشق به خدامیتواند شالودهٔ فلسفهٔ انسانی وجهانی راپایه گذاری نماید واساس این عشق همان خضوع وخشوع وتسلیم کامل به پیامبراست.

وی میگوید: هربینش ویافلسفه ای که جلوه ای ازعشق خدا درآن نباشد یامرده است یادرآستانه مرگ قراردارد.

می ندانی شور ومستی ازکجاست
این شعاع آفتاب مصطفی(ص) است

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقبال حرف برآن است، که برای پی بردن به اسرارعالم وجود آدمی را متوجه خودی اومی سازد، زیراحقیقت نهایی عالم هستی رادرآن می بیند.

ازهمه کس کناره گیرصحبت آشناطلب
هم زخداخودی طلب هم زخودی خداطلب
چون به کمال میرسد فقردلیل خسروی است
مسند کی قباد را درته بوریاطلب
(زبورعجم: ۱۶۱)

به باور او خودی یاهستی مستقل حاصل مبارزۀ طولانی بشرعلیه عوامل خارجی وداخلی خرابکارانۀ وجود اومی باشد، نه یک چیزی مفروض.(۱۲)

دلا ـــــ ارائی پروانـــــه تـــــاکی
نگیـــــری شـــــیوۀ مردانـــــه تـــــاکی
یکـــــی خـــــودرا بســـــوزو خویشـــــتن ســـــوز
طـــــواف آتـــــش بیگانـــــه تـــــاکی
(پیام مشرق: ۱۹۴)

بابررسی مختصرازاندیشه اقبال به عوامل آن نیزاشاره مینمایم:

باانیکه روش فکری اقبال برمحورفلسفه خودی آن بیشتر تمرکز دارد، از همن روزنه به بررسی عالم اسلام اتکامی نماید. اقبال مسلمان هارا به گذشته تاریخ پرافتخارشان متوجه نموده، ازذلت امروزشان وعوامل آن نیزسخن به میان می آورد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رزوگارپیشرفت های اسلام دربخش های مختلف زبان زد عام وخاص گردید. بگونه ایکه رشک جوامع غیراسلامی را برانگیخته بود. آثارعلمی اندیشمندان اسلامی دراعصارمختلف مبین این موضوع است. مقایسه این پیشرفت هاباوضعیت موجود جوامع اسلامی توجه بسیاری ازدانشمندان عالم اسلام را معطوف داشته است.(۱۳)

اقبال ازاندیشمندان است که کوشیده دربرخی ازآثارش به زبان شعربه بررسی علل وعوامل مشکلات جامعه اسلامی وموانع بیداری وپیشرفت آنان بپردازد راه کارهای نیزارائه نموده است.

۱- **دوری ازآموزه های دینی** : اقبال اصلی ترین مانع پیشرفت جامعهٔ اسلامی را دوری آنها ازقرآن کریم وآموزه های دینی می داند.

خوارازمهجوری قرآن شدی
شکوه سنج گردش دوران شدی
ای چوشبنم برزمین افتنده ای
دربغل داری کتاب زنده ای
(رموزبیخودی: ۲۲)

۲- **تفرقه** : دیگرازعوامل عقب مانده گی مسلمین تفرقه است.

رشته ی وحدت چوقوم ازدست داد
صدگره برروی کارمافتاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماپریشان درجهان چون اختریم
همدم وبیگانه ازیکدیگریم
بازاین اوراق را شیرازه کن
بازآئین محبت تازه کن
(اسرارخودی: ۷۲)

۳- **رشداندیشه ناسیونالیزم وقوم گرایی** : بااینکه اسلام دین جهان وطنی است، تمام جهان وطن مسلمان است. وحدت جهان اسلام یکی ازموضوعات اساسی شعروتفکراقبال است. اما یکی ازعوامل مانع پیشرفت مسلمانان ویکی ازعوامل مهم درعدم توفیق آنان را دروحدت وهمبستگی می داند.

نیست ازروم عرب پیوندما
نیست پابندنسب پیوندما
(مثنوی:۱۱۰)

وی معتقداست انسانیت اصل است ملیت ونسب فرع آن :

هنوز ازبندآب وگل نرستی
توگویی رومی و افغانی ام من
من اول آدم بی رنگ وبویم
ازآن پس هندی وتورانی ام من

۴- **ترک بندگی خداوپذیرش بندگی غیر** : به نظراقبال نباید انسان مسلمان غیرازخداپیش کسی دیگرچهرسایی نماید. دردیدگاه اوسلطان وگدایکی است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

به درگاه سلاطین تاکجااین چهره سایی ها
بیاموزازخدای خویش نازکبریایها

اوبندگی دیگران وترک بندگی خدارا نشانه ای بی بصری میداند.

آدم ازبی بصری بنده گی آدم کرد
گوهری داشت ولی نذرقبادو جم کرد

۵- **غرب راآمال خود قراردادند** : یکی ازبت های ذهنی ما درقرن بیستم جاذبه های فریبنده ی دنیای غرب است. وی هشدارمیدهد که نباید فریب جذابیت های غرب خورد.

درعرب گردیدم وهم درعجم
مصطفی نایاب وارزان بولهب
آن زخود بیگانه، این مست فرنگ
نان خود می خواهد ازدست فرنگ
ازفرنگی می خردلات ومنات
مومن واندیشه ای اومنات

پیشرفت مسلمانان، درسایهٔ تعالیم قرآن واهمیت آن به دانش اندوزی موجب شد، که غربیان درمقاطع اززمان رشک برند. اما بامدد تفرقه ما ووحدت آنان، این مطلب وارونه گشته وبرق جاذبه های مادی غرب چشمان برخی از افراد را خیره کرده، سر اب آنان را چشمهٔ کوثرمی پندارند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درگذر ازجلوه های رنگ رنگ
خویش را دریاب ازترک فرنگ
گرزمکرغربیان باشی خبیر
روبهی بگذار وشیری پیشه گیر
چیست روباهی تلاش سازوبرگ
شیرمولاجویدآزادی ومرگ

اقبال با تحذیر از کسانیکه پیوسته درمسیر رسیدن به غرب ومقاصدمعبترآنان هستند. ومیخواهند ازتمدن وطرز زنده گی آنان تقلیدنموده جوامع خویش را همانند بسازند. وضعیت نادرست وفریبندۀ آنان را چنین روشن بیان میدارد.

هم مسلمانان افرنگی مآب
چشمۀ کوثربجویند ازسراب
ای زافسون فرنگی بی خبر
فتنه ها درآستین اونگر
ازفریب اواگرخواهی امان
اشترانش را زحوض خود بران

۶- عدم خود باوری : اقبال باورمنداست. که شرق اسلامی هویت واقعی خودراکه همانا هویت اسلامی است ازدست داده وبایدآن را بازیابد.

ای اسیررنگ پاک ازرنگ شو
مومن خودکافرافرنگ شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشته ی سودوزیان دردست توست
آبروی خاوران در دست توست

۷- **افراط وتفریط در روابط کشورهای اسلامی بادنیای خارج:** اقبال دربین دوپایگاه افراط وتفریط درجامعه های آسیایی وافریقایی دربرابرغرب پایگاه سومی را اعلام میدارد.

شرق حق را دید وعالم را ندید
غرب در عالم خزید از حق رمید

متعاقباً اعلام میدارد، تسلیم دربرابرفرهنگ غرب ذلت است، بریدن ازغرب وطرزتمدن اوماند در رکوداست. بایدعلم وتکنیک غرب راپذیرفت تابرعالم تسلط نموده برطبیعت چیره شویم.

علم ازسامان حفظ زنده گی است
علم ازاسباب تقدیم خودی است
علم وفن ازپیش خیزان حیات
علم وفن ازخانه زادان حیات

۸- **نابرابرای های اجتماعی درجوامع اسلامی :** اقبال نابرابرهای اجتماعی درجوامع مسلمانان را نیزازعوامل عقب مانده گی به شمارمی آورد.

فردرا ربط جماعت رحمت است
جوهراورا کمال ازملت است
تاتوانی باجماعت یارباش
رونق هنگامۀ احراربباش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فردمیگیرد زملت احترام
ملت ازافراد می یابدنظام

به نظراقبال شکوه وعظمت اهل دین وملت بدون جمعیت ووحدت وهمدلی امکان پذیرنمی باشد. باید درنقطه قوت که هماناوحدت است یکجامیشود.

اهل حق را زنده گی ازقوت است
قوت هرملت ازجمعیت است
قوت دین ازمقام وحدت است
وحدت ارمشهود گردد ملت است

اقبال وحدت را مایهٔ حیات ویکی ازاسباب قوام زنده گی مسلمین میداند. متأسفانه هنوزکه ما درآستانهٔ قرن بیست ویکم هستیم اختلافات بین ملل اسلامی به اوج خود رسیده است، که باتداوم این وضعیت هیچ گاهی نمیتوان ایده اقبال را دراصلاح جامعه وکنارهم قرارگرفتن حس نمود. درحالیکه وی قوام زنده گی کائنات بخصوص مجامع اسلامی رادرشیرازه نمودندوحدت میداند.(۱۴)

برگ وسازکائنات ازوحدت است
اندرین عالم حیات ازوحدت است

اقبال باتأسی به قرآن کریم مسلمانان را به وحدت دعوت میکند وهمه ای آنان را دارای یک اصل وریشه می داند. وبه جزاسلام هیچ مرزوبوم دیگری را به رسمیت نمی شناسد. اقبال معتقد براین است

(c) ketabton.com: The Digital Library

که توحید ورسالت حضرت محمد«ص» را تضمین کنندۀ اتحاد مسلمانان ومایۀ حیات وهمنوایی امت اسلامی می داند.

نتیجه :

علامه اقبال لاهوری، سیاستمدار، فیلسوف، ادیب، اندیشمند وشاعرسترگ پاکستانی یکی ازافراد است که می کوشید جوامع اسلامی را بااحیایی تفکراسلامی درمیان آنان، ازخواب غفلت بیدارکند. عزت، آزاده گی، همت دانش اندوزی را به آنان پیش ازپیش برگرداند. اوبراین باوراست دوری ازآموزه های قرآنی، پرداختن به حسب ونسب، مرزبندیهای جغرافیایی، تفرقۀ مسلمانان، بیگانه پرستی... ازجمله عوامل ضعف جوامع اسلامی به شمارمیرود.

اقبال راه برگشت به عزت را، در بازگشت به خود، دانش اندوزی، آشنایی باحیله های غرب ودوری ازآنها، ایجاد فکراسلام وطنی وترک مسایل ناسیونالیزم ملی ومنطقه ی را، ازجمله راهکارهای جهت مقابله باعبور ازضعف جوامع اسلامی برمیشمارد. راهکارهایکه همه درگروبازگشت به دین واحیای تفکراسلامی میسراست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرچشمه ها:

۱- قرآن کریم.

۲- لاهوری، محمداقبال.(۱۳۸٦). کلیات اشعار، به کوشش عبدالله اکریان زاد، تهران، چاپخانه الهام.

۳- محقق، اسدالله.(۱۳۸۸). علامه اقبال درادب فارسی وفرهنگ افغانستان، تهران، چاپخانه الهام، ص ۲.

۴- نظامی، برهان الدین.(۱۳۹۰). نگاهی به جهان بینی علامه اقبال لاهوری، تیزماستری آماده چاپ، ص ۸.

۵- حسن زاده، فرهاد.(۱۳۷۹). چراغ لاله، نشرکتابهای قاصدک، تهران، ص ۱٦.

٦- حسن زاده، هماا ثر، ص ۱۸.

۷- فریده نی، محمدحسین.(ب ت). نوای شاعرفردا واسرار خودی ورموزبیخودی، انتشارت موسسه مطالعات وتحقیقات فرهنگ، ص ۳۳.

۸- مُقدم صُفیاری، شهین دخت(۱۹۸۹م). نگاهی به اقبال، ناشر: پرفسور شهرت بخاری، لاهور، ۲٦۵.

۹- مقدم صفیاری، همان اثر،ص ۲٦۸

۱۰- شهین دخت، نگاهی به اقبال، ص ۲٦۹.

۱۱- مُقدم صُفیاری، همان اثر،ص ۲۷۵.

۱۲- نظامی، نگاهی به جهان بین علامه اقبال لاهوری، همان اثر، ص ت.

۱۳- جهان بنی علامه اقبال لاهوری، همان اثر، ص د.

۱۴- نظامی، همان اثر، ص، ص.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر احسان الله درمل

علامه اقبال ته!

کـــوزېږي چـــې د زړه تـــل تـــه خـــبره د اقبـــال
د روح لـــه ســـازه جـــوړه ده ســـندره د اقبـــال

هوســـۍ يـــې لـــه زمريـــو نـــه خـــراج اخـــلي پـــه زور
لـــري څـــه شـــاهيني مـــزاج کـــوتره د اقبـــال(۱)

هنـــداري لـــه ډېـــرو ، زر لـــه خـــاورو شـــول ارزان
خـــو لا هـــم ده ابـــداره مرغلـــره د اقبـــال

موجونـــه يـــو کـــه ځـــو، يـــو بـــه کـــه نـــه ځـــو نـــه بـــه يـــو(۲)
بـــس دغـــه زنـــده ګـــي ده لـــه نظـــره د اقبـــال

---

۱ د ډاکټر اقبال هغه مشهور بیت ته اشاره ده، چې:
سرزمینی کبک او شاهین مزاج
آهوی او گیرد از شیران خراج

۲ دا مسره هم د اقبال دیوې رباعی ژباړه ده، هغه چې وایي:
ساحل افتاده گفت: «گر چه بسی زیستم
هیچ نه معلوم شد، آه! که من چیستم؟»
موج ز خود رفته ای تیز خرامید و گفت:
«هستم اگر می روم، گر نرم نیستم»

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ستوريو هاغې خوا نور هم شته جهان(۱)
همت د الوت څاخې له وزره د اقبال

روان چې دی تړې وړاندې پیر د بلخ څراغ په لاس
منزل به خود جاريږي له سفره د اقبال

لمرونه یې لیدلي وو په زړه کې د ذرې
زرګونه ستوري بل دي له شرره د اقبال

تندی وربانديې مات شي د غاصب او د جابر
غرض پر آیینو نه کا ډبره د اقبال

شاعر دی نرموي پنجه له خدایه سره هم (۲)
توبه چې حوصله ده څومره ستره د اقبال!

د خپل زړه په سیپی یې خپلې اوښکې وخوړې
خبره خو به خود وي مرغلره د اقبال

---

[۱] د اقبال یوه اردو شعر ته اشاره ده. چې وایي:
«ستارو سی اګهی جهان اور بهی هی»

[۲] د «شکوه» په نوم د اقبال یوه مشهور اردو نظم ته اشاره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروابنباد منان ملګری

د اقبال لاهوري په مزار

د غیرتونـــــو د ننګونـــــو د کـــــاروان ســـــالاره
د ملتونـــــو د نبضـــــونو خـــــبرداره یـــــاره

هغـــه چـــې تـــا ورتـــه د ټـــولې ایشـــیا زړه وایـــه
څـه تـرې خـبر یـې ؟ چـې پـه هاغـه ملـت څـه تېرېـږي؟
سـلګی سـلګی دی ، سـاندې سـاندې دی ، سـنګر سـنګر دی
د (فـــاتح هنـــد) د بچـــو شـــپې پـــه وېرانـــه تېرېـــږي

ای کـاش چـې تـا هاغـه (خـود دار) ولـس لیـدلای شـوای لـږ
هغـــه چـــې (ورکـــړه) یـــې کولـــه نـــن لـــه نـــورو غـــواړي
هغـــه ســـپرلی ســـپرلی جنـــت جنـــت وطـــن اقبالـــه !
لمبـــې پـــرې بلـــې دي دوزخ دوزخ تنـــور تنـــور دی

یادونه :

دغه نظـم اروابنـاد عبـدالمنان «ملګـري» ډېـر کلونـه پخـوا د علامه اقبال پـر مـزار د حـاضرۍ پر و خت لـیکلی و، چـې پـه دغه غونډه کې د شکیب له خوا وړاندې شو .

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالاحد منګل

علامه اقبال ته !

د نړۍ د غورځنګونو نوی باب دی
ځکه نوی دی تر نویو لا شباب دی

د دې نوي ګلستان مالیار د ګلو
لا تر اوسه د سرود سخن دریاب دی

که په توره او قلم شاه احمد شاه دی
اقبال هم د وجودي دنیا سیماب دی

څه بڼکلا او څه انداز یې دی د بڼکلو
په توران ، ایران ، هندو بنګال کې ناب دی

اقبال وایي چې ملت افغان دل است
دل هم است خو د اسیا د باغ ګلاب دی

که په لاس یې زولنې په زړه زخمي دی
رقیب په وه دی چې ددې کلي ارباب دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر دښمن چې ورته نېغ په بد کتلي
تښتېدلی له میدانه په شتاب دی

که ټپه د یوسفزی ملالې سر ده
څه یې کړم چې په حجره کې مات رباب دی

ساقي نشته میخانه ده بې مطربه
هسې پاتې په مینا کې زوړ شراب دی

نه خمار د میو مست دی په محفل کې
نه په اور سوځلی سور رنګ د عناب دی

هر رقیب چې د دې ښکلو جلال اخلي
دغه خیال یې دی محال معلوم چې خواب دی

هر یو اصل په خپل اصل پسې درومي
دا منګل هسې تشویش کړي چې بې تاب دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انځورونو البوم

سفير سيد ابرارحسين د غونډې پرانسته کوي

اکاډمیسین سلیمان لایق لیکوال او شاعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد حبیب الله رفیع لیکوال او مؤرخ

څېړنوال عبدالشکور قیومي څېړونکی او لیکوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهندوی عادله انوری د ښوونې او روزنې پوهنتون استاده

څېړندوی رفیع الله نیازی لیکوال او څېړونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمحقق محمد اصف گلزاد لیکوال او څېړونکی

پوهندوی صحرا علیزی د ښوونې او روزنې پوهنتون استاده

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر احسان الله درمل شاعر او لیکوال

څېړنوال عبدالمتین مونس لیکوال او څېړونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاړنوال عبدالظاهر شکیب لیکوال

عصمت الله بهیر لیکوال او شاعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصرت الله ساپی شاعر او لیکوال

اخترمنیر فرهنگي او مطبوعاتي کونسلر

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غونډې ګډونوال

د غونډې یوه څنډه

(c) ketabton.com: The Digital Library

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library